

NEDERLAND MOBILISEERT

BOUWEN OP GOD EN DEN HAAG
EN VOOR DE REST: NEUTRALITEIT
HET KABINET KON HET NIET HELPEN
COMMUNISTEN IN DE KNOOP
KRIJGERS EN PLANNEN
INCIDENTEN IN DE SCHADUW
ACHTTIEN KEER UITSTEL
KIEZEN OF DELEN
RATS, KUCH EN BONEN
OP NEERLANDS DIERB'RE GROND
EEN GEWONE DONDERDAG

10

De geïsoleerde positie die Nederland in de gedachten van het Nederlandse volk innam bij de aanvang van de oorlog, wordt wellicht het beste gekarakteriseerd door de benaming die het tijdvak van september 1939 tot mei 1940 in ons land kreeg — en voor de historie zal behouden. Polen werd vernietigd, miljoenenlegers lagen op elkaar te loeren in hun stellingen, ter zee werd een verbeterd strijd geleverd, Finland werd door de Sowjetunie aangevallen, Denemarken en Noorwegen werden door de Duitse legers bezet. De periode waarin dat alles gebeurde, heette in Nederland de *mobilisatietijd*.

Deze term is wel bijzonder illustratief voor wat ons volk beroerde in een situatie die voor ieder die wat verder kon kijken, de inleiding was tot een tweede wereldoorlog, ingrijpender en afschuwwekkender dan de eerste al was geweest. Maar men keek nauwelijks over de grenzen; men hield zich allereerst bezig met zijn eigen belevenis, zijn eigen moeilijkheden en problemen. Men realiseerde zich wel enigszins dat onze grenzen met het handjevol soldaten nauwelijks verdedigd zou kunnen worden — maar dat zou toch ook niet nodig zijn? Het neutraliteitsprincipe vierde hoogtij. De mobilisatie van ons leger en de bewaking van onze grenzen waren slechts noodzakelijk als manifestatie dat wij zelf die neutraliteit zouden handhaven; en als alibi tegenover eventuele verwijten, van welke der strijdende partijen ook, dat wij de andere partij zouden bevoordelen.

Van tijd tot tijd werd men opgeschrikt, als men geconfronteerd werd met een gebeurtenis die demonstreerde dat Nederland betrokken werd bij duistere zaken die met de oorlog samenhangen. De smokkel van Nederlandse uniformen en de ontvoering van twee Engelse geheime agenten zijn daar voorbeelden van. Maar die onrust ebde snel weer weg.

En ook de regering, hoewel beter geïnformeerd, bleef voortbouwen aan de illusie dat Nederland ook ditmaal de dans zou ontspringen. De enkeling die keer op keer met de harde feiten kwam aandragen, werd niet geloofd.

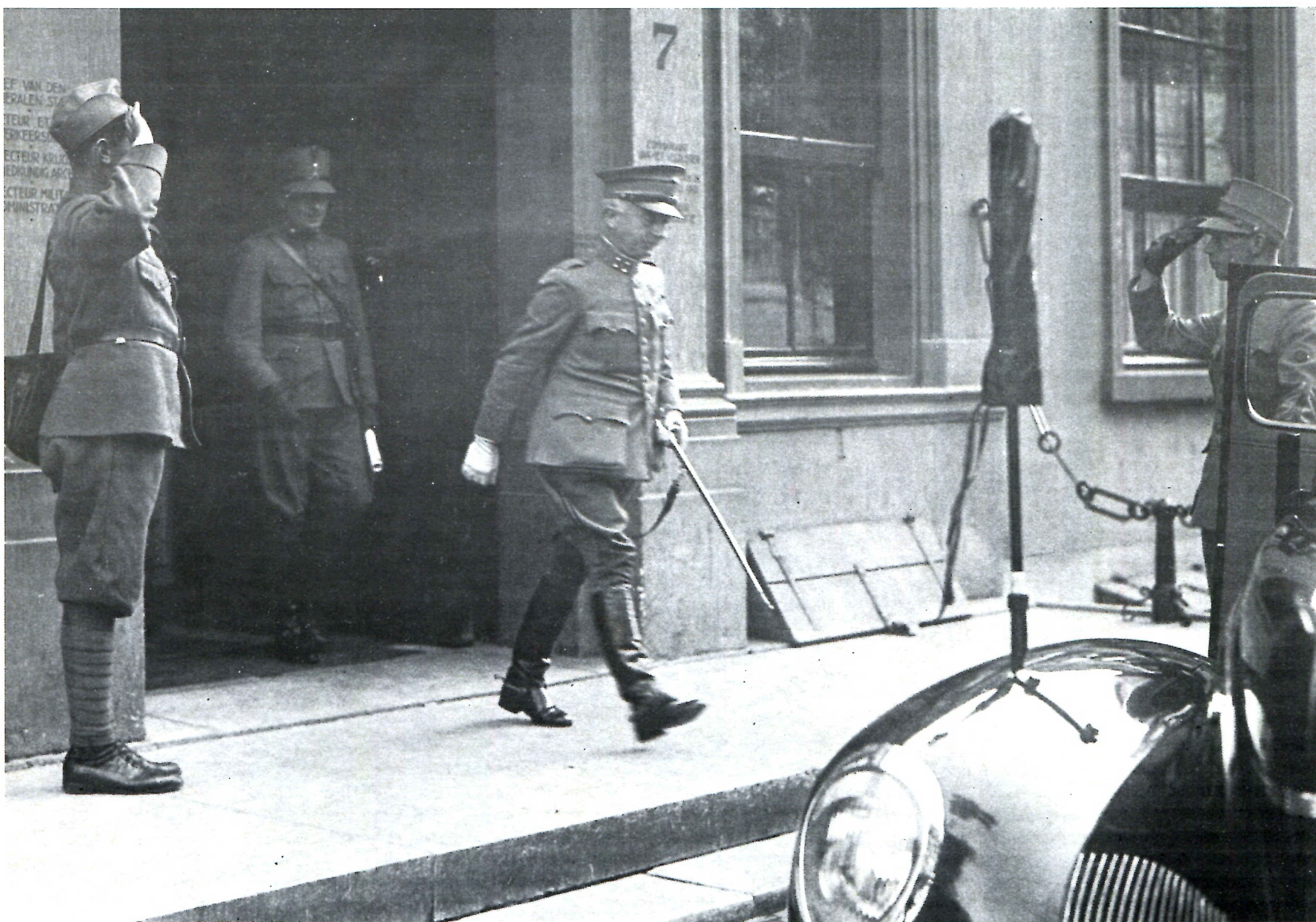
Zo sjokte Nederland door de mobilisatietijd. 'Onze jongens' stonden aan de grenzen, met warme wollen wanten en dito bivakmutsen. Ze groeven putten, bouwden versterkingen, marcheerden en mopperden en zongen van rats, kuch en bonen en van Blonde Mientje. Bijna niemand had er enig begrip van, ook nog niet op de negende mei 1940, hoe nabij de catastrofe was.

A.H.P.

BOUWEN OP GOD EN DEN HAAG

Y. P. W. VAN DER WERFF

Geen enkele staat kan het zich financieel-economisch permitteren zijn militair potentieel voortdurend paraat te houden. In Nederland leidden de bezuinigingsmaatregelen en de dienstplichtwetgeving dan ook tot een opzet waarbij in vreedstijd slechts enkele staven en opleidingsinstituten permanent functioneerden.

In de ochtend van maandag 28 augustus besloot de Nederlandse ministerraad tot alghele mobilisatie. Het oproepingstelegram werd omstreeks het middaguur verzonden, terwijl de oproep tevens over de radio werd omgeroepen en er overal bekendmakingen werden aangeplakt. Generaal I. H. Reijnders werd benoemd tot opperbevelhebber van

Land- en Zeemacht (OLZ). Op deze en volgende dagen werd een aantal rijksbureaus voor grondstoffen ingesteld, een aantal centrales in de agrarische en industriële sector als monopoliehoudsters voor in- en uitvoer aangewezen en werden de 'hamster'-bepalingen uitgevaardigd. Laat in de avond van de achtentwintigste boden koningin Wilhelmina en koning Leopold aan de regeringen van Duitsland, Engeland, Frankrijk, Italië en Polen hun goede diensten aan, maar effect werd van dit aanbod nauwelijks verwacht en vrucht droeg het dan ook niet.

Inmiddels kwamen de gemobiliseerde lichten van 1924 tot en met 1938 op (de lichten 1939 was al onder de wapenen). Dat be-

tekende dat de Nederlandse krijgsmacht, tot dan toe bijna 100.000 man sterk, zich op 29 en 30 augustus verdrievoudigde; op een totale bevolking van 8,8 miljoen kwam bijna 3,4% onder de wapenen. Voor het vervoer van al die mensen gebruikte de OLZ zijn machtiging tot vordering van de Nederlandse Spoorwegen. De al voorbereide dienstregeling die op deze noodtoestand was afgestemd, trad in werking: het reizigers- en goederenvervoer werd met ingang van 29 augustus aanzienlijk beperkt, terwijl er extra-treinen werden ingezet voor het vervoer naar de mobilisatiecentra van mannen en paarden (respectievelijk ongeveer 500 en 60 treinen). Ook het telefoon- en telegraafverkeer werd zoveel

mogelijk voor militaire doeleinden gereserveerd.

Bij het Nederlandse leger was alleen voor opleidingsdoeleinden een zekere, maar uiterst beperkte hoeveelheid materieel aanwezig. Het uitgangspunt daarvoor vormde eigenlijk het leger in vredesamenstelling. In 1937 bedroeg dat nauwelijks meer dan 20.000 man, inclusief de lichte in opleiding. In het begin van 1939 waren er nog maar 40.000 à 50.000 militairen onder de wapenen, in april verdubbelde dit aantal. Voor de nu te vormen oorlogsonderdelen was de behoefte geschat op 33.000 paarden, 10.000 wagens, 7000 auto's, 2000 motorfietsen en 28.000 fietsen. De meeste fietsen zouden direct bij fabriek en groot-

zelfs de bevoegdheid op straat te vorderen. Toen de regeringen van Engeland en Frankrijk op 3 september Duitsland de oorlog verklaarden, lag het Nederlandse leger in zijn opstellingen. Legerruimten, vooral scholen, waren gevorderd, hooi en stro evenzo en de noodvoorzieningen voor wasruimten waren in aanleg. De levensmiddelenvoorziening kwam op gang — de eerste dagen dienden de commandanten daar zelf plaatselijk voor te zorgen — en zou op 6 september volledig draaien, ook voor de grens- en kusttroepen. Voor belangrijke militaire goederen werd een uitvoerverbod van kracht. De inrichting van 32 hospitaalschepen en 15 treinen voor gewondenvervoer was voltooid.

daten en hun familieleden een gevoel van isolement en lokte in de pers nogal wat onwelwillend commentaar uit, hoewel het normale nachtpostverkeer na de eerste week van september hervat kon worden. Het feit dat de regering juist toen alle gasmaskers voor de krijgsmacht reserveerde en de luchtafweer aan gemeentelijke comités overliet, getuigde al evenmin van psychologisch inzicht.

Dat de soldaat in die dagen slechts over één stel bovenkleden beschikte, was meer een gevolg van de enorme uitgifte aan uniformen in de voorafgaande maanden en het vaak misereabele onderhoud door de grootverlofgangers dan van de gedachtengang dat men te velde toch maar één uniform tegelijk kon

Links: luitenant-generaal I. H. Reijnders, die sinds 1934 chef van de generale staf was, werd op 28 augustus 1939 door het kabinet tot opperbevelhebber van Land- en Zeemacht benoemd. Hij verlaat hier zijn bureau.

Rechts: toen de mobilisatie was afgekondigd, moesten overal extra-treinen worden ingezet om de opgeroepen lichtingen te vervoeren. Op alle stations in Nederland werd die eerste dagen afscheid genomen.

handel worden ingekocht, maar al het overige materieel zou van de burgers gevorderd moeten worden. Dat was de opzet.

In de nacht van dinsdag op woensdag en op woensdag zelf vertoonde het trein- en wegverkeer een piek als nooit tevoren; bij het vervoer van mensen en paarden voegde zich de stroom van munitie, voeding, kleding en uitrusting. Dat er met de gevorderde en natuurlijk onwennige paarden geen ongelukken gebeurden (behalve in één geval, waarbij een paard tijdelijk op de loop ging), was een compliment voor de duizenden jongens die dienden bij de cavalerie en de bereden artillerie. In de mobilisatiecentra werden de mannen geregistreerd, gekeurd, ingedeeld, gelegd, gevoed en van kleding en uitrusting voorzien. Daarna moesten de onderdelen samengebracht worden in de afwachtingsopstellingen. Inmiddels was de neutraliteitsproclamatie uitgevaardigd en de staat van oorlog afgekondigd. Sedert drie dagen was de Koninklijke Marine reeds bezig met het leggen van mijnenvelden voor de kust en bewaakte ze de waterwegen. Een twintigtal treilers was ter aanvulling gevorderd.

Het militair vervoer volgens de concentratieopdracht maakte weer een beperking van het civiel verkeer op spoorlijnen en verkeerswegen noodzakelijk. Sommige officieren, die hun troepen naar vrijwel onbekende gehuchten of vlekken moesten dirigeren, ondervonden grote moeilijkheden: het aantal beschikbare stafkaarten bleek veel te klein. Ook was er een tekort aan veldkijkers, maar die konden nog inderhaast in de winkels worden gekocht. Alle gevorderde auto's, toen nog met een provinciaal nummer, moesten grijsgroen worden geverfd en van nieuwe nummerplaten voorzien. Bovendien waren er te weinig, zodat in sommige gevallen tot navordering werd overgegaan; de commandanten hadden

Men kan zich voorstellen dat bij een dergelijke immense mêlée van mensen en een dergelijke hoeveelheid goederen en uitrusting onvolkomenheden en strubbelingen onvermijdelijk waren. De organisatie was er niet direct op berekend; de vredeskern van de etappe- en verkeersdienst bijvoorbeeld bestond uit slechts 35 man, later liep dit aantal op tot 10.500!

Er deden zich problemen van allerlei aard voor. Van geheimhouding kwam niets terecht, voornamelijk door de typische Nederlandse gemoedelijkheid en het onvermogen zich in echte oorlogsomstandigheden in te leven. De veldpost functioneerde aanvankelijk moeizaam en dat gaf de opgekomen sol-

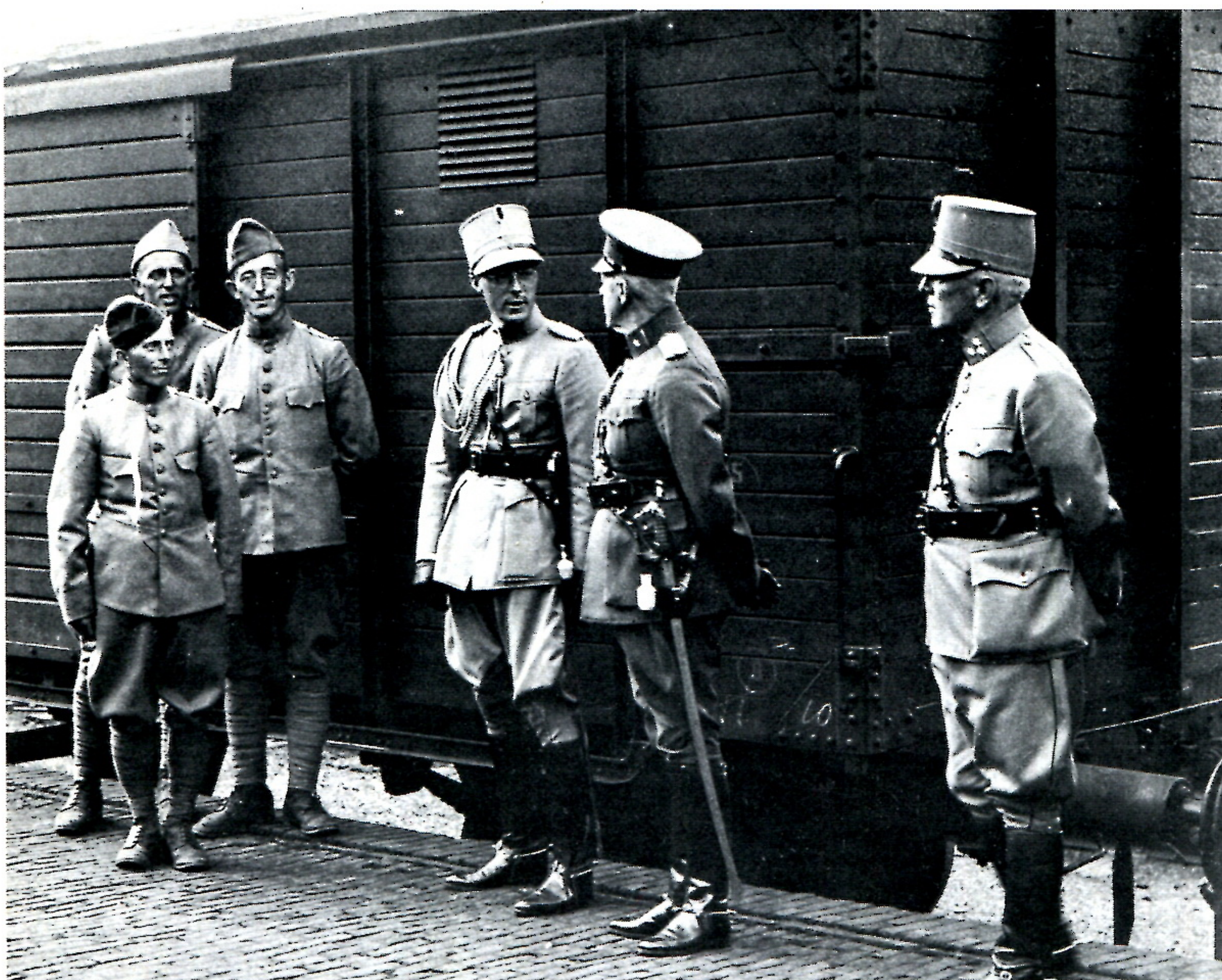
dragen. In de centrale intendancemagazijnen werd de produktie van militaire kleding inderhaast opgevoerd: van 2500 stel per week in september '39 tot 15.000 stel in december! Ook de uitgifte van patronen klopte niet overal met het kaliber van de uitgereikte geweren. Bij de formatie van medische teams ondervond men vertraging, terwijl tevoren onvoldoende onderkend was dat bij een dergelijke uitbreiding van de krijgsmacht ook het aantal strafzaken navenant zou toenemen en er veel juristen nodig waren.

Desondanks kon de OLZ op dinsdag 5 september in een order terecht zijn waardering uitspreken over het bevredigend verloop van de mobilisatie. De aandacht van een deel van

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

ons volk richtte zich die dag overigens meer op de wethoudersverkiezingen in de gemeenteraden. Naast het intensieve, voorbereidende werk van militairen en burgers (onder anderen stafleden van NS, PTT en gemeenteambtenaren op de afdeling militaire zaken) droegen enkele omstandigheden bij tot het succesvol verloop van de mobilisatie:

Er was geen vijandelijke aanval die de gang van zaken verstoorde.

Niemand raakte in paniek en vrijwel ieder deed rustig wat verlangd werd.

Het weer was bijzonder goed; van 13 augustus tot 8 september werd het zeer hoge aantal van ruim 250 uren zonneshijns gemeten, alleen op 28 augustus en 3 september door wat

plensbuien onderbroken. Ingeval van voortdurende kille regen of mist zouden zeker grotere stagnaties zijn opgetreden en zou het moreel ongetwijfeld lager zijn geweest.

Op 8 september werd het Nederlandse volk met de realiteit van de oorlog geconfronteerd door de ondergang van Hr. Ms. 'Willem van Ewijk'. Desondanks was het duidelijk dat jong noch oud, militair noch burger en evenmin de hoogste gezagsdragers in den lande enig begrip opbrachten voor de oorlogsdreiging in al haar omvang en verschrikking. De Nederlanders van die dagen bouwden op God en vertrouwden op de autoriteiten en in die geest gaven zij ook gehoor aan de oproep tot algehele mobilisatie.

Boven: Zodra de mobilisatie begon, ging prins Bernhard op inspectie om te zien hoe het troepenvervoer vorderde.

Overall waar berichten over de mobilisatie hingen, heerste een drukte van belang, zoals hier bij het Haagse bevolkingsregister.

Fotoarchief Spaarnestad

CENSUUR OF MINNEBRIEVEN...

Wij waren in Veghel gelegerd. Ik deed nog steeds mijn best om de legeradministratie onder de knie te krijgen, terwijl de kameraden hier en daar loopgraven groeven. Voor schietoefeningen was er geen gelegenheid, want de terreinen ontbraken. Misschien werden we na onze ervaringen op dit terrein ook wel als volleerd beschouwd. Overigens, velen van ons geloofden dat we onze schutterskunst nooit nodig zouden hebben. Er liepen al geruchten dat er onderhandelingen met de Duitsers gaande waren om hen bijna ongehinderd door Limburg en Brabant naar België en Frankrijk te laten oprukken. Er zou slechts symbolisch verzet zijn. Sommigen onder ons dachten dat de paar plukjes soldaten ten zuiden van de rivieren nooit tot meer in staat zouden zijn dan wat symbolisch verzet. Onze luitenant zei eens dat er ten zuiden van de rivieren meer manschappen nodig waren dan het hele leger telde. Maar al spoedig bleken de geruchten onjuist. En in ieder geval was men waakzaam en onze neutraliteit was niet eenzijdig gericht, zoals me in de eerste dagen van november bleek. Op een dag kreeg ik bezoek van twee heren, die me ondervroegen over mijn levendige correspondentie met een dame in Engeland. Wat die levendigheid betreft, had ik wel een uitleg. Ik had namelijk trouwplannen, zoals vele andere soldaten die, zoals dat in alle oorlogen gaat, een gezin wilden stichten voordat zij naar het slagveld werden gestuurd. Dat wisten de heren wel. Zij hadden dat uit mijn brieven ontdekt. Die hadden zij naar beste vermogen bestudeerd. Maar, zo vroegen ze mij, moest ik me zo vaak kritisch over het Nederlandse leger, althans voor zover dat in en rond Veghel lag, uitlaten? Ik dacht dat mijn brieven eerder grappig dan kritisch waren. Alles goed en wel, zeiden zij, maar ik had zelfs verteld over hoe weinig kogels elk van ons beschikte. Ik moest bedenken dat er ook nog voorraden in het magazijn lagen. Het moest wel een hele slechte indruk maken als mijn brieven in handen van de Engelse regering kwamen. Ik wist alleen maar te antwoorden dat ik me niet kon voorstellen dat het meisje de brieven in handen zou spelen van minister-president Chamberlain. Daar bestond dan ook geen kans op, zeiden de heren. De brief waarin het stond, hadden zij wijselijk achterovergedrukt. Ik begreep toen de verwijten van de andere partij, die me voor de voeten had gegooid dat ik eens in geen twee weken had geschreven.

Daags daarna deelde de kapitein me mede dat ik niet langer op het bureel gehandhaafd kon blijven. Toen ik om uitleg vroeg, zei hij dat het een bevel van hogerhand was. Er kwamen nogal wat geheime stukken binnen, zelfs zeer geheime. Toen de administrateur opmerkte dat hij de zaak alleen niet aankon, kreeg ik een paar weken uitstel totdat er een geschikte opvolger zou zijn gevonden.

(Fragment uit *De lange nacht* door Mathieu Smedts en C. Troost, N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam).

EN VOOR DE REST NEUTRALITEIT

DRS. P. R. A. VAN IDDEKINGE

'Blonde Mientje heeft een hart van prikkeldraad!' zingen de soldaten op hun mobilisatiebestemmingen 'ergens in Nederland'. Verklede burgers, onwennig en weinig martiaal marcherend, niet zichtbaar geestdriftig ook voor de taak waartoe zij onder de wapenen zijn geroepen en die officieel wordt omschreven als 'handhaving van de neutraliteit'. Aan de andere kant van de oostgrens, soms alarmerend vlak erlangs, marcheren ook soldaten en zij zingen een lied op dezelfde wijs: 'Erika'. Het gaat over een bloempje dat op de heide bloeit, niet over prikkeldraad, maar het wordt ordelijker gezongen en het klinkt heel wat krijgshaftiger. Duitse soldaten zingen beter; ze zijn ook betere soldaten — ze hebben dat al overtuigend bewezen in Polen — en niemand kan voorspellen of, waar en wanneer ze het nog eens zullen proberen te bewijzen. Niet in Nederland, want Nederland is neutraal en de Nederlandse neutraliteit is een door tradities geheiligd dogma dat door ieder dient te worden geëerbiedigd! Ondubbeltzinnig staat dat nog eens in de officiële Neutraliteitsproclamatie, op 3 september 1939 in de buitengewone Nederlandse Staatscourant (no. 171D) afgedrukt en waarin wordt bekend gemaakt aan 'een ieder, wien zulks aangaat, dat de Nederlandsche regeering ter zake van den oorlogstoestand, die is ontstaan tusschen eenige vreemde mogendheden, volstrekte onzijdigheid zal in acht nemen... In het rechtsgebied van het Koninkrijk der Nederlanden,' aldus de proclamatie, '... worden geenerlei vijandelijkheden toegelaten. Dit gebied mag door geen der oorlogvoerenden als basis voor operatiën tegen den vijand worden gebruikt... Aan de oorlogvoerenden is verboden: 1. Het bezetten van eenig deel van het rechtsgebied door hunne strijdkrachten. 2. Het binnenkomen in of het doortrekken van dit gebied door troepen of onderdelen daarvan, benevens door convooien...' enzovoort. Het is aan de oorlogvoerenden verboden — dat kunnen die oorlogvoerenden zich voor gezegd houden!

Op 4 september, een dag na de proclamatie, heeft minister-president de Geer namens de regering in de Tweede Kamer een verklaring afgelegd die de volgende passage bevat: 'Ons land is vast besloten zijn neutraliteit naar alle zijden met de grootste nauwgezetheid en de volledigste consequentie te handhaven. Wij hebben van de naastliggende belligerente mogendheden een verklaring ontvangen dat zij die neutraliteit zullen ontzien. En wij stellen vertrouwen in den ernst en de oprechtheid

van die verklaring...' Naïef en misplaatst is dat vertrouwen, maar hoe zou De Geer dat moeten weten? Zeker, toen Hitler op 31 augustus zijn laatste order tot de inval in Polen gaf, heeft hij, terdege rekening houdend met het risico dat daarmee ook in het Westen de oorlog ontketend zou worden, nog uitdrukkelijk bepaald: '*Die uns von Holland, Belgien, Luxemburg und der Schweiz zugesicherte Neutralität ist peinlich zu achten*', maar met internationaal-politiek normbesef had dat niets te maken. want nog geen twee weken later, op 12 september, staat het voor hem

De waterlinie moest de vijand duidelijk maken dat het Nederland ernst was met de handhaving van zijn neutraliteit.

Den Haag, 3 Sept. *Dag oorlogsverklaring. Voor het eerst in mijn leven voel ik neiging om een journaal te gaan houden. Iedere lust tot definitief styleeren ontbreekt sedert het begin van de chantage met Polen, die Hitler heeft ondernomen. Zelfs geen lust in schrijven; typen is minder 'litterair'.*

Stemming in de afgelopen dagen: wisselend van uur tot uur. Angst, onverschilligheid, woede, beschaming. Eén gevoel alles overheersend: te blijven leven tot Hitler hangt. Dit zonder eenig bijgevoel van wraakzucht. Ik haat dat individu niet, ik veracht het niet eens, maar het moet worden uitgeroeid.

Uit: *Journaal 1939* van Menno ter Braak overgenomen uit verzameld werk, G. A. van Oorschot, Amsterdam.

'*von vornherein fest*' dat het voorgenomen Duitse offensief aan het Westfront hoe dan ook ten dele over Nederlands en Belgisch grondgebied moet plaatsvinden. Aan zo'n parmantig uitgevaardigd verbod zal Hitler zich niet storen, maar in het wereldbeeld van de meeste Nederlanders, onwrikbaar verankerd als het is in eerlijk staatkundig burgersmansfatsoen, is zulk politiek banditisme nog ondenkbaar.

Hoe neutraal is Nederland? Officieel: mijnen voor de kust, kanonnen in de duinen dreigend naar zee gericht, afweergeschut tegen schending van het luchtruim, versperringen langs de grens — '... een hart van prikkeldraad, blijf maar thuis, prikkeldraad'. Beleefde diplomatie naar alle kanten, behoedzaam geformuleerde waarschuwingen, opgelegde omzichtigheid in het persbeleid, een gedempte terechtwijzing als Churchill op 20 januari 1940 in een radiorede de neutrale staten oproept tot *united action* aan de zijde van Engeland en Frankrijk. Bij de behandeling van de begroting van buitenlandse zaken in de Eerste Kamer antwoordt minister van Kleffens op 25 januari: 'Eigen erf in eigen hand, geen aansluiting bij anderen.' Dat de gevaren voornamelijk uit het oosten te duchten zijn, beseft natuurlijk ook Van Kleffens en het is dan ook gedeeltelijk met zijn instemming dat de militaire attachés in Brussel en Parijs en vice-admiraal Furstner in Londen steun zoeken voor de gebrekkige Nederlandse defensie. Maar dat gebeurt officieus, tersluiks, buiten ministerraad en parlement om — het gebeurt ook te laat en het nuttig effect is te verwaarlozen.

'Blonde Mientje' — een vrijmoedige exegese wil er de figuur van koningin Wilhelmina in gesymboliseerd zien. 'Alle jongens maken haar het hof om strijd, maar zij lacht, en voor de rest: neutraliteit!' Het is wel een kreupele symboliek: de 'jongens', de mogendheden, zijn tot hofmakerij niet meer zo geneigd, evenmin als koningin Wilhelmina tot lachen. En een hart van prikkeldraad heeft zij stellig niet, al blijft dat voor het Nederlandse volk voorshands misschien nog wat verborgen achter de schermen van protocol en ceremonieel. Haar neutraliteit is zuiver constitutioneel bepaald, 'en voor de rest...' — het zal later, niet véél later, blijken. Tussen 'Erika' en 'Blonde Mientje' ligt meer dan een aardrijkskundige grens; daar ligt inderdaad grimmig prikkeldraad, de scheidslijn van het fatsoen.

HET KABINET KON HET NIET HELPEN

DRS. R. L. SCHUURSMA

Fotoarchief Spaarnestad

Op 10 augustus 1939 maakten radio en pers bekend dat jonkheer mr. D. J. de Geer, geboren in 1877 en lid van de Christelijk-Historische Unie, erin was geslaagd een nieuw kabinet te vormen. De formatie had ongebruikelijk kort geduurd. De samenstelling van het kabinet was al even ongebruikelijk: aangezien het vijfde ministerie-Colijn door de Tweede Kamer ten val was gebracht, had diens Anti-Revolutionaire Partij zich erbuiten gehouden. Ook de liberalen hadden geen zitting genomen. Voor het eerst namen nu echter socialisten deel aan de regering. Dat één van hen juist ir. J. W. Albarda (1877) was, fractievoorzitter van de SDAP in de Tweede Kamer, kwam De Geer niet zo goed

uit. Hij had liever zijn kabinet wat minder duidelijk aan de partijen gebonden. Maar de socialisten namen na al die jaren wachten geen genoegen meer met een vage positie. Albarda was al in de jaren twintig hun grote voorman Troelstra opgevolgd als voorzitter van de fractie. Het formaat van Troelstra ontbrak hem, maar hij was ook minder onevenwichtig en meer geneigd tot aanpassing aan de realiteit. Onder andere door zijn toedoen had de partij, zij het schoorvoetend, het streven naar ontwapening opgegeven — de dreiging van Hitler werd er heel vroeg gezien — en de koningin aanvaard als nationaal symbool. De SDAP was nu meer ‘parlementair’ dan in de grote dagen van Troelstra,

maar zij was ook meer ‘verburgerlijkt’ en haar oppositie was sterieler. In dat licht gezien was 10 augustus een uitkomst.

Naast Albarda kwam dr. J. van den Tempel (1877) in het kabinet. De eerste een intellectueel, de tweede oorspronkelijk een arbeider, die met stug doorzettingsvermogen en grote begaafdheid uit eigen kracht de hoogte had bereikt vanwaaruit hij minister kon worden. Hij was stugger, maar ook steviger dan Albarda. Van den Tempel kreeg sociale zaken toegewezen, Albarda waterstaat. Voor buitenlandse zaken had De Geer mr. E. H. van Kleffens (1894) gekozen, sinds lang afdelingshoofd op dit departement, waar juridische scherpzinnigheid en opportunistische voor-

zichtigheid leidraden waren en waar men weinig gehinderd werd door belangstelling van parlement en volk. Gegeven deze traditionele begrenzings van de Nederlandse diplomatie was Van Kleffens bepaald niet de slechtste figuur te midden van De Geers medewerkers. In het parlement zou hij een uitstekende indruk maken. Met koloniën werd Ch. J. I. M. Welter (1880) belast, reeds tweemaal eerder minister aan dit departement, oud-Indischman, wiens visie op onze overzeese gebiedsdelen gekenmerkt werd door een droevig gebrek aan inzicht in de geweldige krachten die onder de oppervlakte het Nederlandse gezag een einde bereidden. Maar hoeveel van zijn landgenoten zagen de toekomst

gevoerd. Daartegenover was hij koppig tot in het uiterste en eigenzinnig zoals men van een goed parlementariër niet zou veronderstellen. Maar onvergeeflijk was zijn aanwijzing tot minister-president op dat moment, gezien zijn gebrek aan inzicht in wat er omging buiten onze grenzen. Terwijl Colijn, ondanks zijn vele reizen en een uitgebreide kring van internationale relaties, al niet uitblonk door visie op het wereldgebeuren, was De Geer op dit gebied een volkomen niets, bovendien nog beziel van een oprechte, maar volstrekt wereldvreemde afschuw van oorlog, die hem de ogen deed sluiten voor de realiteit van het Derde Rijk.

Het moet gezegd worden dat De Geer zelf

voor het land van groot belang zou worden.

Het valt moeilijk De Geers tweede kabinet los te denken van wat enkele dagen na zijn optreden gebeurde: Duitse troepen drongen op 1 september 1939 Polen binnen en begonnen — we weten dat achteraf — de Tweede Wereldoorlog. Toch had dit ministerie ook een andere rol kunnen vervullen. Als al niet na drie weken de oorlog was uitgebroken, had het vier jaar een normaal kabinet kunnen zijn, zoals zovele daarvoor. In ieder geval was het daartoe, en niet als oorlogskabinet, ontworpen. Weinig politici waren bovendien zo ongeschikt voor de leiding van een regering in oorlogstijd als De Geer, En terwijl anderen

Links: de eerste officiële zitting van het kabinet-de Geer. Ze werd gehouden op het departement van justitie.

Boven: twee ministers uit het kabinet-de Geer, Van Kleffens en Dijkhoorn, verlaten het departement van algemene zaken.

Rechts: een officiële foto van minister-president de Geer, genomen aan het begin van zijn ambtsperiode.

scherper? De Geer had de landsverdediging toevertrouwd aan luitenant-kolonel A. G. H. Dijkhoorn (1889) die we in de komende bladzijden bij militaire aangelegenheden vele malen zullen tegenkomen. Als minister van economische zaken trad — voor de derde maal — mr. H. P. L. Steenberghe (1899) op, een uiterst bekwaam man, die in het milieu van katholieke zakenlieden een grote faam had verworven. H. van Boeyen (1889) werd, evenals in de beide voorgaande kabinetten, minister van binnenlandse zaken, G. Bolkestein (1871) kreeg onderwijs, kunsten en wetenschappen. Van deze twee was Bolkestein veruit de belangrijkste, al was het alleen maar door zijn openstaan voor vernieuwingen in het onderwijs. Geen van beiden zou in het bestaan van dit kabinet overigens een grote rol spelen. Dat deden wel de uiterste figuren in de reeks van ministers: De Geer, die naast algemene zaken ook financiën beheerde, en professor dr. P. S. Gerbrandy (1885), die belast was met de portefeuille van justitie.

De droevige rol die De Geer zou gaan spelen, mag niet gelden bij zijn beoordeling op het moment dat hij — voor de tweede maal — minister-president werd. Op dat tijdstip was hij een van de meest gezaghebbende politici van ons land en niet zonder reden. De Geer was ijverig tot in het spreekwoordelijke. Hij was uitermate bekwaam op het gebied van de staatsfinanciën, maar ook als lid van het parlement, waar hij jaren achtereen de fractie van de CHU in de Tweede Kamer had aan-

tweemaal probeerde zijn grote rivaal, dr. H. Colijn, de plaats van minister-president te doen innemen. Colijn weigerde, ook de tweede maal, op 5 september, nadat de oorlog was uitgebroken. Het was in zijn ogen al erg genoeg dat zijn partijgenoot Gerbrandy wél zitting had genomen in dit kabinet. Hij, Colijn, was immers aan de dijk gezet! Nu stond Gerbrandy bekend als een rebel, een vechtjas, die nooit had geschroomd tegen de wel zeer heilige huisjes van zijn milieu aan te trappen. De antirevolutionaire pers — zeer verontwaardigd over de smaad, de bovenmate vereerde leider van de partij aangedaan — overlaadde hem met verwijten over dit teken van onafhankelijkheid, dat voor hemzelf, maar ook

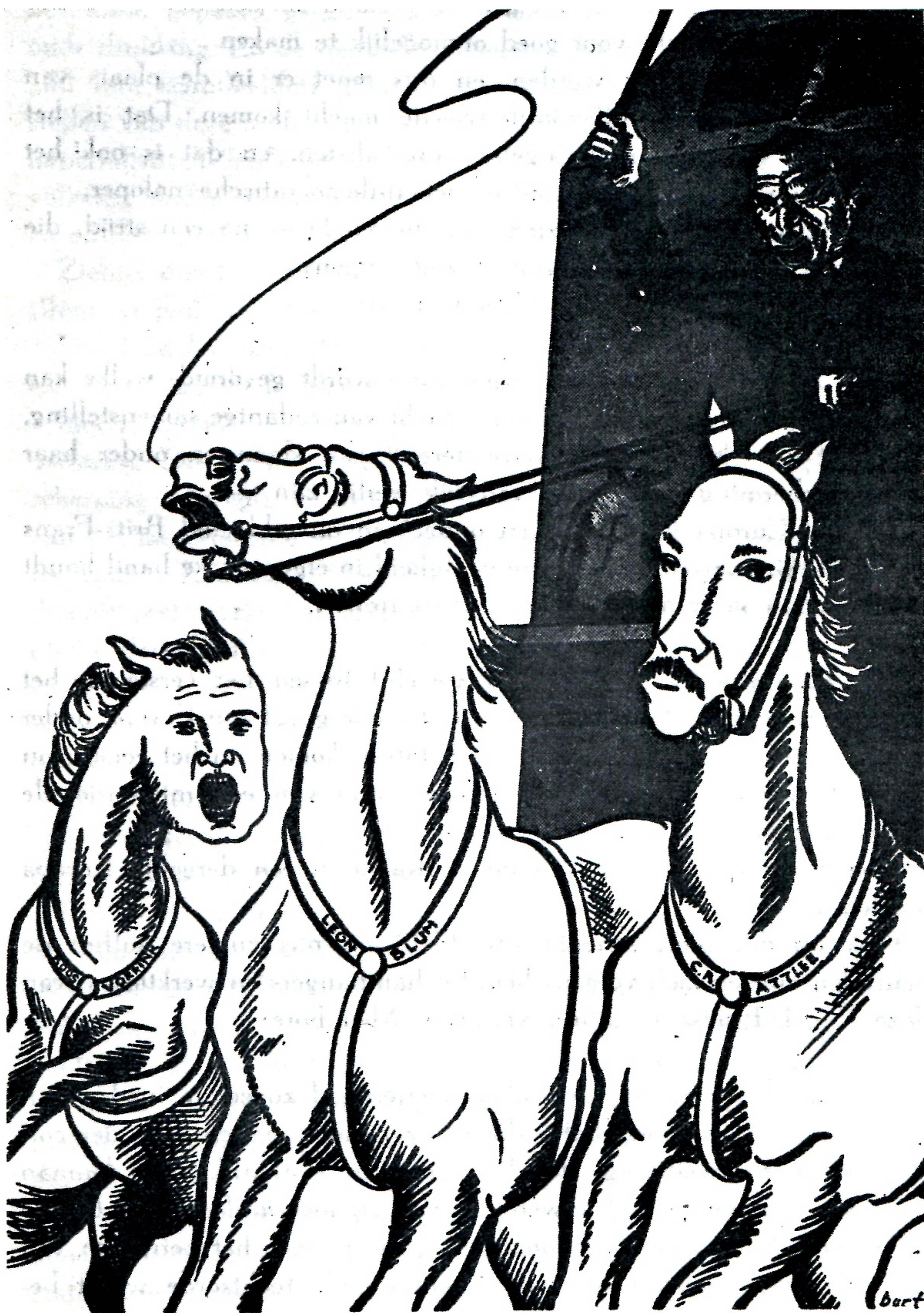
wellicht konden groeien in de hen opgedrongen rol, faalde hij jammerlijk. Er is geen ander woord voor. Zijn eerste handeling was symbolisch voor zijn instelling: terwijl de bediging van de nieuwelingen in het vak van minister nauwelijks voorbij was, vertrok de minister-president naar het *Schwarzwald* om te genieten van een korte vakantie. Die vakantie was na de zeer inspannende formatie ten volle verdiend, maar de keuze van de verblijfplaats kon niet ongelukkiger zijn. Terwijl de gehele wereld in uiterste apanning op Hitlers volgende zet wachtte, spoedde de oude heer zich naar Duitsland om er rust te vinden. Die rust zou hem overigens niet lang vergund zijn.

DE CPN IN DE
MOBILISATIETIJD

COMMUNISTEN IN DE KNOOP

DR. A. STAM

Koos Vorrink: „Mag ik ook meedoen?”

Links: na eerst de nazi's als agressors te hebben aangemerkt, ging de CPN er uiteindelijk toe over de geallieerden de schuld in de schoenen te schuiven.

Koos Vorrink, als sociaal-democraat en pro-geallieerde, werd dan ook fel geheeld.

Zoals het een trouwe stalinistische partij betaamde, had de CPN in de jaren 1934-1939 de Volksfrontpolitiek van de Communistische Internationale (Komintern) zo precies mogelijk uitgevoerd. Het Volksfront betekende voor de communisten samenwerking met andere antifascisten, teneinde de democratie en de collectieve veiligheid te verdedigen. Dit beleid werd in sterke mate bepaald door de diplomatieke belangen van de Sowjetunie, die uit vrees voor Duitse en/of Japanse agressie toenadering tot de westelijke democratieën zocht. Het verdrag van München vormde een zware slag voor de USSR. In de zomer van 1939 nam zij haar draai. Bij geheime Duits-Russische onderhandelingen was toen gebleken dat Duitsland de Sowjetunie vrede met gebiedsuitbreiding wilde aanbieden, terwijl Groot-Brittannië en Frankrijk Stalin niets anders dan een oorlog zonder gebiedsuitbreiding hadden te offeren. Voor de Sowjetdictator kon de keuze niet twijfelachtig zijn.

Dientengevolge moest de CPN-courant 'Het Volksdagblad' op 22 augustus 1939 zijn verbaasde lezers melden dat de Duitse minister van buitenlandse zaken, Von Ribbentrop, de volgende dag in Moskou over een Duits-Russisch niet-aanvalspact zou komen onderhandelen. De ochtendeditie honoreerde dit nieuws onder andere met de kop: 'Barri-

Rechts: 'Het Volksdagblad', de spreekbuis van de CPN, volgde in zoverre de lijn van de Komintern, dat het de bezetting van Oost-Polen door het Russische leger als de bevrijding van de Oekraïense en Witrussische minderheden beschouwde.

cade op de weg naar een nieuw München.' De secretaris-generaal van de CPN, Paul de Groot, die tevens als hoofdredacteur van 'Het Volksdagblad' fungeerde, was toen op vakantie in de Vogezen. Vandaar dat de directeur van het blad, J. Dieters, de eerste commentaren moest schrijven. In de avondeditie van 22 augustus deed hij dat heel optimistisch onder de kop: 'Een slag tegen de oorlogspolitiek van nazi-Duitsland en tegen de capitulatiepolitiek van Chamberlain.'

VOLKSDAGBLAD

HOOFDREDACTEUR: P. DE GROOT

DIRECTEUR: JAN DIETERS

1. Goeden jubileum van „Haarlem“.
2. Olie, margarine en neutraliteit in Nederland. — Twee werelden, twee wegen, door pr. Wijnkoop.
3. Tweehonderd havenarbeiders in Rotterdam ontslagen.
4. Winston Churchill bedreigde Nederland. — Godvrede bij de ontsluiting van militairen.
5. Vragen over kostwinnersvergoeding. — H.A. Jansen actie voor luchtscherming.

KANTOREN: 1e Pansseersdwarssloot 4 Postbus 495, Amsterdam C.
Postgiro 314075 ten name van J. Dieters Telefoon 47394 — 47282.
Abonné 3 / per jaar gratis advertentie.

Intocht van het Rode Leger in Byalistok

Een juichende menigte, toen de Duitse militairen door de Rode Soldaten werden afgelost

De mensen lieten maar een nauwe doorgang voor de Rode troepen open

Vluchtelingen en soldaten keren vol spoed naar de stad terug

BYALISTOK, 25 Sept. — Het was Vrijdagmorgen om zeven uur precies, dat aan de raad van de stad Byalistok versagen werd van het Rode Leger de bevelvoering van het Duitse leger ontmoeten. Duitse officieren stelden de regimentencommandant Rykel op de hoogte van het plan van de in de stad opgestelde posten en verzoeken deze door Sowjet-troepen af te nemen. Om 2 uur 's middags vond deze aflossing plaats.

Vanaf dit uur begon de intars van de Rode Cavallerie in de stad. Geen pen kan beschrijven hoe de werkende bevolking van Byalistok op deze aflossing van de Duitse wachtposten door de Rode Soldaten reageerde. De ganse werkende bevolking kwam op straat om de rode troepenafdelingen te begroeten. Bijna aan alle huizen verschenen rode doeken, die in de haast tot vlaggen waren gemaakt. Rode doeken werden van huis tot huis aangebracht, waarop leuzen geschreven waren.

Arbeidersdemonstraties

Grote groepen arbeiders, die in de textiel-, schoen- en papierfabrieken werken, vormden demonstraties. Later bezetten zij beide kanten van de straten en lieten slechts een nauwe doorgang open voor de triomfantelijke intocht van het Rode Leger. Uit de menigte klonken onophoudelijk leuzen en begroetingen, zoals: „Hoera voor de rode soldaten!“ — „Leve Stalin!“ Met grote nieuwsgierigheid bekeek de bevolking de bewapening van het Rode Leger. Vooral de kokken-afdelingen, werken grote geestdrift.

Verlangen naar nieuws

In Byalistok zijn, evenals in alle steden van Polen, grote aantallen werklozen. De werkloosheid is vooral groot onder de Belarussische en Joodse bevolking. Jarenlang had de Poolse tyrannie kunnen voorkomen, dat de arbeidersmassa's uit deze streken precies op de hoogte kwamen van het rijke leven in de Sowjet-Unie en het was met verbazing, dat de arme Belo-Russen en Joden hoorden, dat de Sowjet-Unie geen werkloosheid kent.

Dit deed de tongen los komen en het honderd-uit-vragen, zoals dat in alle herijde plaatsen gebeurde ook hier weer. De Rode Soldaten moesten op allen antwoorden, want de mensen wilden meer nieuws vernemen over het vrolijke, gezellige leven in het Sowjetland, waarvan zij thans de voorposten zagen.

Vluchtelingen keren terug

Op de toegangswegen naar Byalistok, tot op honderden kilometers van de stad verwijderd, zijn de vluchtelingen gekeerd in lopen de lange weg terug naar Byalistok. Zij waren bang geweest voor de vergeldingsmaatregelen van de Poolse zeep en van de beruchte Ochranka, de Poolse politieke politie, die de bevolking of afschuwelijke wijze terroriseerde. Maar niet alleen burgers keren naar hun stad terug; zij zijn vergezeld van

wisselenden, namen 25.000 mensen deel. Op een vergadering in de grootste bioscoop van de stad sprak de textiel-arbeider Boguesj, die voorstelde aan de leider van de Communistische Partij van de Sowjet-Unie en aan de Sowjetregering begroetingsgrammen te sturen.

Het voorlopig ingestelde stadsbestuur heeft een aanvang gemaakt met zijn werk dat in de eerste plaats de organisatie van de voorziening van levensmiddelen voor de bevolking, de arbeid in de plaatselijke industrie, in de gemeentelijke bedrijven en het onderwijs, omvat.

Belofte maakt schuld

Dit gezegde herinnerde de Amsterdamse metaalbewerkers zich Verleden week hadden zij in een bijeenkomst het besluit genomen, honderd gulden voor „Het Volksdagblad“ te betalen. En Maandagmorgen rekenden zij reeds de eerste resultaten af. Het was nog een klein bedragje n.l. 2.80, maar in elk geval is het een begin. We vertrouwen er op, dat dit kleine begin door grotere bedragen gevolgd zal worden.

Doch nu we het toch over beloven hebben: waar blijven de kantoorbedienden, die zich voorgenomen hebben 150 gulden bijeen te halen? En waar blijft de voorlopige afrekening van sectie West, die eveneens 150 gulden voor haar portie genomen heeft? Misschien wachten deze kameraden tot het gehele bedrag in eens afgerekend kan worden? Dat is fout makkers. „Het Volksdagblad“ heeft het geld NU nodig! Reken daarom vandaag reeds af, wat er binnen is! Tenslotte nog een woord van hulde voor een aantal van de harde werkers voor onze krant, op de E i t a n d e n woonachtig. Niet tevreden met het offer aan tijd dat zij brengen, hebben zij onder elkaar ook nog 1.450 bijeengebracht en afgerekend. Overigen: blijft het in Amsterdam „druppelen“ en waar Den Haag ons hedenmorgen 41 gulden heeft overgemaakt, is de kans niet uitgesloten dat Amsterdam in de achterhoede zal geraken. Daarom Amsterdamse Volksdagblad- vrienden aangepakt en... afgerekend.

Diplomatieke betrekkingen tussen de Sowjet-Unie en Hongarije hersteld

Balkanlanden vaardigen hun vertegenwoordigers naar Moskou af

BOEDAPEST, 25 Sept. — Officieel wordt medegedeeld, dat de diplomatieke betrekkingen tussen Hongarije en de Sowjet-Unie zijn hersteld. Kristoffy

Welkom, broeder!

De volkeren van Polen begroeten hun bevrijders

Tekening van de schilder W. Koretaki

Luchtgevechten in het Westen tussen Duitse en Franse vliegtuigen

Terwijl het Franse legerbericht vandaag van „verbetering van plaatselijke posities“ spreekt, maakt het Duitse commando melding van luchtgevechten, waarbij Franse vliegtuigen werden neergeschoten. De handelsoorlog op zee is in volle gang. Van Duitse zijde wordt bovendien bericht, dat een Engelse torpedojager tot zinken is gebracht

Het Franse legerbericht:

Wij hebben onze posities plaatselijk verbeterd. In de streek ten Zuiden van Zweibrücken was de vijandelijke artillerie actief.

Het Duitse legerbericht:

Heden meldt het opperbevel van de Duitse weermacht, dat in het Westen op enige plaatsen aan weerszijden verkenningen en de artillerie in actie kwamen. Bij luchtgevechten werden acht Franse vliegtuigen omringd geschoten. Een Duitse duikboot heeft een Engelse torpedojager tot zinken gebracht. Ook in de handelsoorlog werden weer successen behaald.

Britse verkenningsvluchten

Officieel wordt uit Londen medegedeeld, dat vliegtuigen van de Britse luchtmachtkrachten Zondag overdag met succes verkenningsvluchten boven West-Duitsland hebben uitgevoerd.

Olisteravond werden verkenningsvluchten gemaakt boven West- en Noordwest-Duitsland, waarbij strooibommen werden uitgeworpen, alle vliegtuigen keer-

meldt, dat de radiozender van Warchau heeft omgeroepen, dat Duitse vliegtuigen Zondagmiddag boven verscheidene delen der stad brandbommen hebben uitgeworpen, naar het schijnt met het doel, branden te stichten, welke nachtelijke operaties zouden kunnen vergemakkelijken.

Vijftien procent aardappelmeel in het oorlogsbrood

Volksbelang geschaad in het belang van de aardappelmeelfabrikanten?

Bakkerswereld protesteert

De Amsterdamse havenarbeiders verenigen zich voor de strijd tegen hun noodtoestand

Zij willen een garantieloon!

Opzet van het N.A.S. doorkruist

De verantwoordiging onder de havenarbeiders in Amsterdam over de massa-ontslagen zonder meer, stijgt met de dag. De havenkapitalisten, die dikke winsten maakten en vrachtprijzen incasseren, die vijf- tot zesmaal zo hoog zijn als normaal, hebben nagenoeg alle havenarbeiders aan de steun uitgeleverd, zodat grote armoede in hun gezinnen haar intrede heeft gedaan. Bovendien stijgen de prijzen van de meest noodzakelijke levensmiddelen met de dag, zodat een noodtoestand voor hen is ontstaan.

De vakorganisaties steken inmiddels geen hand uit om hierin verlichting te brengen. Zonder de leden vooraf te raadplegen, zijn onderhandelingen gaande, die nu al twee weken slepen. Wat deze onderhandelingen betekenen, kan niet twijfelachtig zijn als men navaat, wat dergelijke onderhandelingen buiten de leden om, voor de zeelieden aanvankelijk tot stand brachten. Een schandelijke en beneden elke redelijkheid liggende regeling, die door de strijd van de zeelieden zelf is getorpedeerd en door veel betere voorwaarden is vervangen.

Dit alles heeft de verantwoordiging onder de havenarbeiders nog versterkt en Zondagmorgen j.l. waren dan ook niet minder dan 400 havenarbeiders in „Handwerkersvriendenkring“ bijeengekomen, om onderling te beraadslagen wat zelf gedaan kon worden om aan deze noodtoestand een einde te maken.

De vergadering was zijdelings opgezet door de N.A.S.-leiding. De bekende methode! Zelf als Federatie niets doen, maar door middel van comités de proberende verzetsteun op te vangen en in banen te leiden waarop de strijdwillen moet doodlopen door verdeeldheid-zaaiers. Zo is tot tweemaal toe een staking van arbeiders in de houthaven gewurd.

Ditmaal vingen deze lieden echter bot! De strijdwillen en eengezindheid was zo gesloten, dat elke N.A.S.-ledersopzet hierbij in duigen viel en hun bekende typen als Miep Veilinga e.a. het maar beter achten zich terug te trekken.

Geen scheldkanonnen, tegen de vakorganisaties werden gericht, maar integendeel in de actie alles doen om de besturen onder druk te zetten, de organisaties voor deze gerechtvaardigde strijd hun daartoe bestemde taak te laten vervullen.

Zo waren Modern, Katholiek en Federatief georganiseerd cendrachtig bijeen, zo vielen alle verschillen tussen confessionele, sociaal-democratische en commun-

die proeven hiermede hebben genomen, verklaren, dat het brood, met dit meel gebakken, niet smakelijk is en zeer vast, omdat de korte werkwijze, die deze melange verlangt, in de praktijk niet ten uitvoer geleid kan worden.

istische arbeiders voor dit stuk belangenstrijd uitte en waren zij bezaaid van een wal, de strijd tegen de havenkapitalisten. De van Duitse en Kievits, die volhielden de godvredig-politiek met hun Albardas en v.d. Tempels voeren, die alles wilden doen om de verschrikkingen en de ellende van de imperialistische roofoorlog op de schouders van de arbeiders te laten overkomen, kunnen er dan ook op rekenen, dat de havenarbeiders, evenals de zeelieden, op hun stuk zullen blijven staan.

Comité-leiding gevormd

Een comité-leiding werd gevormd, die zich nog verder zal beraden over de te voeren strijd en die plannen hiervoor aan een eerstvolgende bijeenkomst van alle havenarbeiders zal voorleggen.

Wij begroeten deze toestand gekomen eenheid! Als men deze met kracht weet te handhaven, de havenkapitalisten, de regerings-reactie en de vakverenigingsbureaucratie onder druk weet te zetten, zullen de successen bij de havenarbeiders evenmin uitblijven als bij de zeelieden.

De havenarbeiders hebben recht op een garantieloon. Een garantieloon, waarvan de toelag op de steunuitkering door de O.W. makende havenkapitalisten zal moeten worden betaald. Niet langer het tergend onnodige driemaal melden per dag, maar slechts eenmaal per dag melden! Zo de vaste havenarbeiders, die nu nog mis of meer regelmatig werken, maar wier voorland ongetwijfeld ook de werkloosheid is, zich met deze strijd solidariseren en met alle middelen de actie gevoerd wordt, dan moet het succes voor de havenarbeiders verzekerd zijn, evenals dit voor de zeelieden het geval was.

Den Haag heeft zijn derde honderdjarige

DEN HAAG, 25 Sept. — Den Haag telt nu niet minder dan drie honderdjarige ouder haar inwoners. Thans was het de weduwe K. van Eyck-v. Leeuwen, die deze zeldzame leeftijd bereikte en die haar verjaardag in goede gezondheid vierde. Velen kwamen haar in het vierde huisje aan de Paramaribostraat 121, opzoeken. Menig geschenk werd haar overhandigd. Namens de burgemeester werd een fraai bloemstuk overhandigd, benevens een met een groot lak gesloten couvert. „Die brief zal ik in mijn zak steken“ zei opoe.

Reeds de tweede dag was de oorlog verloren

Engelse regering verhinderde en een Poolse overwinning en de afsluiting van de vrede

Het Duitse Nieuwsbureau deelt mede, dat zowel door de voormalige Poolse president Moscicki als door de gevluchte ex-maarschalk Smigly-Rydz in Roemenie een onderhoud werd verleend aan een hoge geestelijke. In dit interview bevestigde Moscicki, die eens door de Poolse bourgeoisie president was gemaakt, geen enkel bitter woord tegen... Duitsland.

Ex-maarschalk Smigly-Rydz antwoordde op een vraag of hij niet geweten had, dat de Polen geen tegenstand aan de Duitsers hadden kunnen bieden, dat de oorlog reeds de tweede dag verloren was?

He hooploos de militaire verdediging tegen de Duitse inval was, blijkt uit zijn verklaring, dat alle verbanden tussen de Poolse legers verbroken waren en dat elke legergroep op zijn eigen houtje moest vechten.

Op 23 augustus was het niet-aanvalsverdrag ondertekend. Dieters schreef dat het geen 'frontverandering' van de Sowjetunie betekende, want de Sowjetregering had Duitsland al in 1934 een dergelijk pact aangeboden. Het vormde geen bezwaar voor de vorming van een vredesfront, aangezien verdragen van het type waartoe het Duits-Russische pact behoorde 'een clausule bevatten die ieder der deelnemers het recht geeft het verdrag te vernietigen, zodra de medeondertekenaar een

derde staat aanvalt. Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat deze clausule niet in het nieuwe verdrag zal worden opgenomen.' De volgende dag publiceerde ook 'Het Volksdagblad' de niet-geheime clausules van het Duits-Russische verdrag, waardoor Dieters in het ongelijk werd gesteld: de verdragspartners gaven elkaar tegenover derde mogendheden de vrije hand. Niettemin bleef 'Het Volksdagblad' de komende dagen tegen de Münchenpolitiek ageren op een wijze die

suggereerde dat de Sowjetunie nog steeds de leiding over de antifascistische krachten ambieerde. Op 25 augustus vermeldde een kop op de voorpagina: 'De Sowjetunie aan het hoofd van de verdediging van de vrede! Alleen het onmiddellijke afsluiten van het vredespact van de Sowjetunie, Engeland en Frankrijk is in staat de fascistische roof- en oorlogspolitiek te beteugelen.' Dat dit in flagrante strijd zou zijn met artikel 4 van het Duits-Russische non-agressiepact werd door

de redactie klaarblijkelijk niet opgemerkt. De neutraliteitspolitiek van de Nederlandse regering werd als Münchenpolitiek aan de kaak gesteld. In dezelfde editie werd het *Times*-bericht over de aanstaande Duits-Russische deling van Polen als een leugen afgedaan met de woorden: 'De Sowjetunie heeft geen afspraken en zal nooit afspraken maken met nazi-Duitsland omtrent de gewelddadige vernietiging van een of ander land.'

Op 30 augustus waarschuwde het blad tegen een eventueel Brits-Duits akkoord ten koste van Polen. Het Politbureau van de CPN had de leus uitgegeven: 'Geen nieuw München! Bukken voor het fascisme brengt de Wereldoorlog!' Het partijbestuur gaf een zelfde ver-

Er waren in de CPN drie stromingen: 1. een tendens onder leiding van mr. A. S. de Leeuw, die de oorlog als een antifascistische vrijheidstrijd beschouwde en in feite voor een volksfrontpolitiek van de CPN bleef ijveren; 2. de richting-de Groot, die de oorlog als een onderlinge strijd van imperialistische rovers afdeed en zich daarbij naar Sowjetvoorbeeld meer tegen de geallieerden dan tegen Duitsland keerde; 3. een tussenstroming, die met De Groot van mening was dat de oorlog een imperialistisch karakter droeg, maar zich toch met alle kracht tegen de nationaal-socialistische agressie bleef keren.

Die tussenstroming domineerde tijdens de eerste dagen van de Tweede Wereldoorlog.

van de Oekraïense en Witruissische minderheden wordt voorgesteld.

De CPN ging er sindsdien van uit dat de westelijke geallieerden de Nederlandse onafhankelijkheid meer bedreigden dan de nazi's. In maart 1940 werd stelling genomen tegen de bouw van slagkruisers voor Nederlands-Indië. Dit werd beschouwd als enorme geldverspilling ten behoeve van de Britse politiek, en gevaarlijk voor de Nederlandse neutraliteit.

In april 1940 begroette 'Het Volksdagblad' de onderwerping van de Deense sociaaldemocratische regering aan Duitsland met hoon, maar toen kort daarna het Noorse communistische dagblad 'Arbejderen' onder

De vriend van de kleine naties.

„UW ORDERS ZIJN UITGEVOERD!”

Het Duits-Russische niet-aanvalspact stelde de CPN voor een aantal problemen: was de oorlog een antifascistische vrijheidstrijd of een onderlinge strijd van imperialisten? Waren de geallieerden de agressors of waren de nazi's de ergste boosdoeners?

klaring uit, waarin het Nederlandse volk werd opgeroepen tegen elke nazi-aanval op ons land de wapenen op te nemen.

Nog op 31 augustus bepleitte partijvoorzitter K. Beuzemaker in 'Het Volksdagblad' een bondgenootschap van Frankrijk en Engeland met de Sowjetunie. Alleen daardoor zou de vrede gered kunnen worden.

Nadat de Tweede Wereldoorlog was uitgekomen, verklaarde de Komintern dat de strijd er een was tussen de imperialistische staten onderling en dat geen enkele communistische partij een van de beide oorlogvoerende kampen mocht steunen. Dat was in vergelijking met de Volksfrontpolitiek een zwenking van 180 graden.

Op 4 september richtte het CPN-bestuur zich in een manifest tot de Nederlandse bevolking. Daarin werd de Münchenpolitiek nog eens uitgebreid aangevallen, maar werden de nazi-leiders als de voornaamste schuldigen van de oorlog aangewezen. Dit week af van de toenmalige Sowjetpolitiek, die (onder andere blijkens de redevoering van Molotow) de geallieerden als de ergste boosdoeners voorstelde. In het CPN-manifest werd verklaard dat de fascistische trouweloosheid ook de Nederlandse onafhankelijkheid in gevaar bracht. De strijd tegen een nazi-inval zou een 'rechtvaardige verdedigingsoorlog' zijn, waarbij de communisten in de voorste rijen zouden staan. Enige weken later was het CPN-bestuur blijkbaar genoeg geconditioneerd om de nieuwe 'generale lijn' van de Komintern te volgen; het accent werd van de antinazistische naar de antigeallieerde agitatie verlegd. Dit blijkt onder andere uit een artikel van K. Beuzemaker in het oktobernummer van 'Politiek en Cultuur', waarin de Sowjetbezetting van Oost-Polen als de bevrijding

John Bull tot het Nederlandse Volk:

„Ga jij maar vooruit kleintje, hij doet je niets!”

Volgens de CPN werd de Nederlandse onafhankelijkheid meer bedreigd door de westelijke geallieerden dan door de nazi's. In maart 1940 werd stelling genomen tegen de bouw van slagkruisers voor Nederlands-Indië, omdat het geldverspilling ten behoeve van de Britse politiek was.

Duitse bezetting legaal verscheen, werd dit alleszins prijzenswaardig geacht.

Naar Noors voorbeeld bewerkstelligde P. de Groot in het begin van de Duitse bezetting dat 'Politiek en Cultuur' en 'Het Volksdagblad' legaal konden verschijnen, maar beide bladen brachten het niet verder dan één nummer! In 'Politiek en Cultuur' schreef de partijsecretaris een artikel 'Vijf historische dagen', waarin hij de schuld van de inval vooral op de geallieerden schoof. Het laatste nummer van 'Het Volksdagblad' bevatte een ongesigneerd artikel over de Sowjetbezetting van de Baltische staten, die werd aangediend als 'De Oostzeelanden uit Englands klauwen bevrijd'.

KRUGERS EN PLANNEN

G. W. G. FRACKERS

Als gevolg van de door Nederland gevoerde politiek van strikte neutraliteit was aan onze weermacht een uitsluitend defensieve taak toebedeeld. Omdat de sterkte van de troepen het onmogelijk maakte het gehele grondgebied met succes te verdedigen, had de regering bepaald dat bij een aanval in elk geval het hart van het land hardnekkig verdedigd moest worden. Dat was de Vesting Holland, waar de regering zetelde, de oorlogsvoorraden waren opgeslagen en de meeste vliegvelden en verdedigingswerken lagen. Reeds in 1935 begreep men dat schending van onze neutraliteit in eerste instantie van Duitsland te duchten was. Zowel de regering als de chef van de generale staf en later ook de opperbevelhebbers van Land- en Zeemacht hebben zich, zoals later bleek terecht, ingesteld op een aanval uit het oosten.

Hoe stond ons militair potentieel er voor? Op 10 mei 1940 was het leger (de militaire luchtvaart inbegrepen) ongeveer 350.000 man sterk. Een respectabel getal ogenschijnlijk. Maar het overgrote deel van de manschappen had, vaak al heel lang geleden, een eerste oefening van slechts vijf en een halve maand gehad. Zelfs het bij de wet vastgestelde maximum van veertig herhalingsdagen werd nimmer bereikt. Daarenboven moest het gemobiliseerde leger zijn eigen stellingen bouwen, terwijl de strenge winter tot gevolg had dat er niet veel gelegenheid voor oefeningen was.

Uitrusting en bewapening voldeden beslist niet aan de allerelementaire eisen van de moderne oorlogvoering. Het aanwezige materieel op zichzelf was goed maar verouderd.

De reeds genoemde 350.000 man vormden ook niet één mobiel en slagvaardig instrument in handen van de legerleiding. Weliswaar was het dus de bedoeling vooral het hart van het land hardnekkig te verdedigen, maar de rest mocht zeker niet zonder meer in handen van een agressor vallen. Van de 184 beschikbare bataljons waren er 95 en van de 120 batterijen artillerie 97 ingezet ter beveiliging van de Vesting Holland. De rest was opgesteld in vrijwel lineaire opstellingen zonder diepte. De voornaamste stellingen waren de IJssellinie, de Maaslinie en de Peel-Raamstelling. De stelling Den Helder vormde een apart verdedigd gebied evenals Zeeland. In het noorden waren uit defensief oogpunt alleen Kornwerderzand en de ervoor gelegen Wonsstelling van belang. Gedurende de mobilisatiemaanden was er koortsachtig gewerkt om de verschillende

Op 9 mei 1940, aan de vooravond van de Duitse inval in Nederland, stond ons leger — met uitzondering van de detachementen aan de grens — op deze wijze opgesteld. Aan deze opstelling waren nogal wat strubbelingen voorafgegaan. Minister Dijkhoorn wilde na een eventuele inval de troepen zo snel mogelijk

terugtrekken binnen de Vesting Holland en die hardnekkig verdedigen. Pas later, toen generaal Winkelmann het opperbevel had overgenomen, werd besloten die hardnekkige verdediging al te voeren in de Grebbelinie en de daarop aansluitende zuidflank. De geprojecteerde stellingen kwamen toen echter niet tijdig meer gereed.

stellingen in te richten. Er waren betonnen en gietstalen kazematten gebouwd, maar de troep zelf maakte de bijbehorende loopgraven, commandoposten, onderkomens, hindernissen en versperringen. Uitgevoerd in hout en meestal in ophoging aangebracht, boden ze onvoldoende dekking tegen de uitwerking van moderne artillerie. Waar nodig (en mogelijk) waren inundaties gesteld, terwijl vóór verschillende stellingen mijnen velden waren aangelegd.

Tijdens het commando van generaal Reijnders was nimmer definitief vastgesteld hoe en waar het hart van het land verdedigd zou worden. Tenslotte was het oostfront van de Vesting Holland wel als uiteindelijke ver-

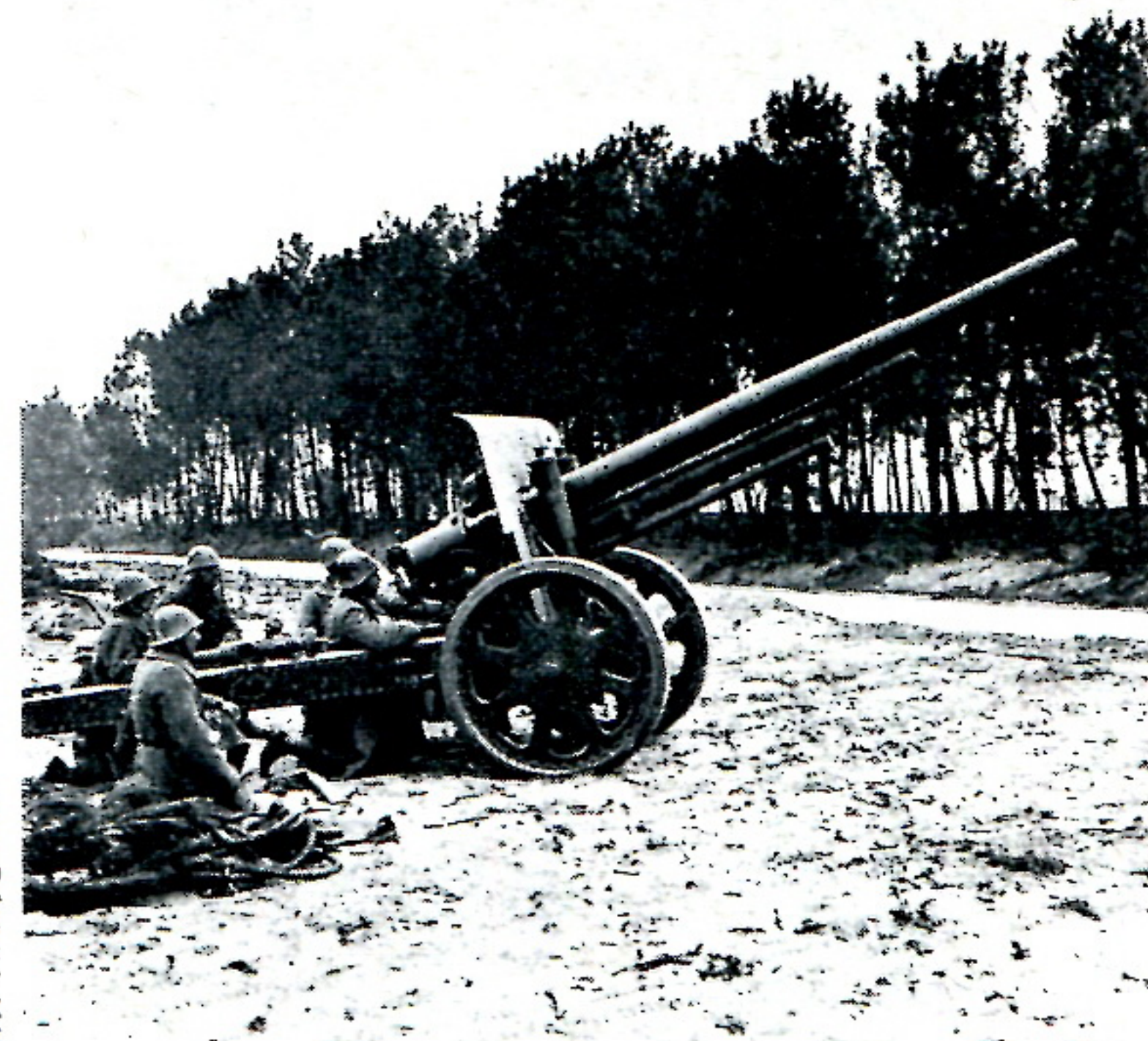
bevelhebber: dat het veldleger, aangevallen door een waarschijnlijk overmachtige vijand, zich zonder al te grote verliezen zou kunnen terugtrekken op een achterwaarts gelegen stelling, deelde de commandant veldleger zeker niet. Na de commandowisseling nam de nieuwe opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, generaal H. G. Winkelman, in maart 1940 een andere beslissing. De hardnekkige verdediging zou in de Grebbelinie gevoerd worden en het gros van het 3e Legerkorps zou zich (na het begin van de vijandelikheden) terugtrekken achter de grote rivieren en daar een nieuwe stelling gaan bezetten: de Lingestelling.

De Grebbelinie moest in de diepte worden

Dijxhoorn, niet voor vol aan. De strategische en tactische inzichten van de minister (tot zijn benoeming in het ministerie-de Geer op 10 augustus 1939 nog luitenant-kolonel) sloeg hij niet bijster hoog aan en Dijxhoorns opvatting: hardnekkige verdediging in de Vesting Holland, met slechts zwakke troepen in de Grebbelinie, kon hij niet delen. De opdracht ten aanzien van de verdediging die de regering hem op 9 september 1939 gaf, was hem een doorn in het oog. Ze was, vond de generaal, lijnrecht in strijd met de in wezen ook al omstreden 'Instructie voor de opperbevelhebber' van 6 mei 1939. De strijd-vraag aan wie de opperbevelhebber verantwoordelijk zou zijn: aan de regering of aan

Fotoarchief Spaarnestad

N.Y. Polygoon

Fotoarchief de Telegraaf

dedigingslinie gekozen, maar het gros van de beschikbare troepen werd opgesteld in de ver daarvoor gelegen Grebbelinie en, ten zuiden daarvan, tussen Maas en Waal en in de Peel-Raamstelling. Bij een Duitse aanval zou dan—zo meende de generaal—voldoende dekking aanwezig zijn om de inundaties voor het oostfront van de Vesting Holland op peil te brengen. 'Het veldleger neemt in de Grebbelinie geen beslissende slag aan...' zo luidde de opdracht voor de commandant veldleger, luitenant-generaal J. J. G. Baron van Voorst tot Voorst. Deze laatste voelde zich met die opdracht zeer ongelukkig, evenals trouwens met de hele opzet van het verdedigingsplan. De mening van de opper-

uitgebouwd en alle veldversterkingen zouden door betonnen opstellingen worden vervangen. Kosten: f 90 à 100 miljoen. De Grebbestelling zou op 1 oktober 1940 en de Lingestelling eerst in januari 1941 gereed kunnen zijn. Eindelijk was er geld, maar nu ontbrak de tijd. De fatale dag naderde sneller dan iemand in Nederland durfde veronderstellen. Aan de commandowisseling was het een en ander voorafgegaan. De benoeming van generaal Reijnders tot opperbevelhebber van Land- en Zeemacht was niet van harte gegaan. De regering vond hem eigenlijk niet geschikt, maar er was—meende men—geen andere oplossing. Van zijn kant zag de generaal de minister van oorlog, A. Q. H.

de minister van oorlog, was weliswaar conform de opvatting van Reijnders opgelost, maar enige wrevel bleef hangen. Het tweede wrijfpunt was de stellingbouw.

Begin december had Reijnders grote kredieten gevraagd voor stellingbouw, zowel aan het oostfront van de Vesting Holland als in de Grebbelinie. Dit lokte kritiek uit van de minister. Beperking van uitgaven was nodig, dus óf Vesting Holland óf Grebbelinie. Buiten Reijnders om bezocht de minister de stellingen en hij ontdekte dat zowel de commandant van het veldleger als de twee commandanten van wie de legerkorpsen in de Grebbelinie stonden, deze stelling beter verdedigbaar achtten dan het oostfront. Zij

Boven: in de winter van 1939—1940 verloor de waterlinie wel iets van haar doelmatigheid door de vorst. Nederlandse eenheden oefenden toen op de schaats.

Geheel links: de Nederlandse uitrusting en bewapening waren voor de moderne oorlogsvoering ongeschikt. De Duitsers hadden tanks — wij bataljons wielrijders.

Linksboven: een deel van de artillerie beschikte wel over modern materiaal, onder andere over stukken verdragend veldgeschut zoals die hier in stelling staan.

Linksonder: J. J. G. Baron van Voorst tot Voorst stelde samen met zijn broer en met generaal Winkelman een nieuw plan op voor de Nederlandse verdediging.

Rechtsboven: de Nederlandse generale staf in 1939. Van rechts naar links: majoor G. J. Sas, generaal Reijnders, generaal J. W. van Oorschot, majoor J. Govers, kolonel H. H. Thoden van Velzen en kolonel N. T. Carstens.

Rechts: na het conflict tussen generaal Reijnders en de Nederlandse regering werd generaal Winkelman in februari 1940 de nieuwe opperbevelhebber van Land- en Zeemacht.

Onder: ter geruststelling van de burgerij hield de Nederlandse legerleiding een reeks demonstraties om aan te tonen hoe onoverkomelijk de Nederlandse waterlinie wel was. Rijdend veldgeschut bijvoorbeeld zou onherroepelijk wegzinken in de ondergelopen weilanden.

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

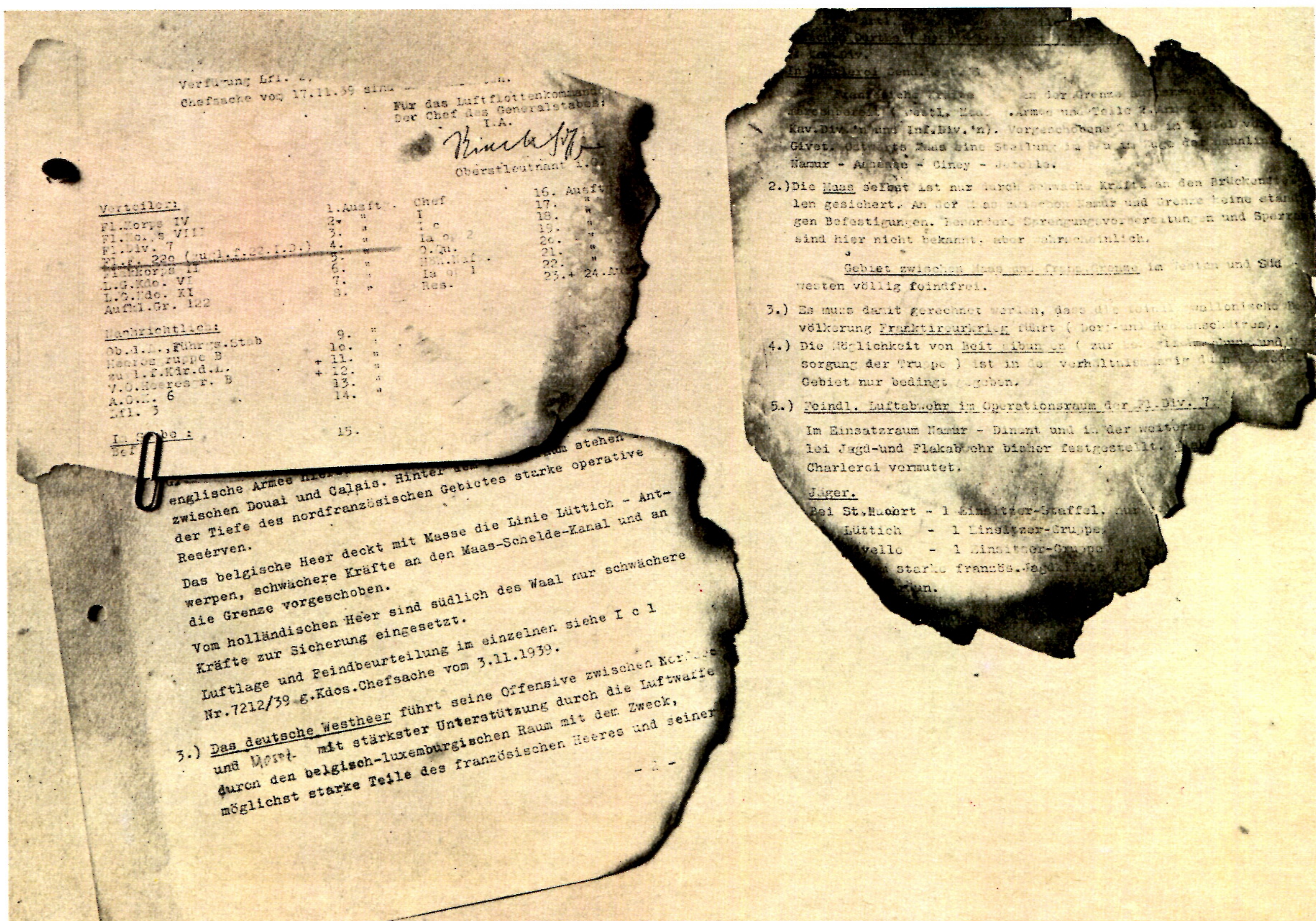
achtten het verder onmogelijk na gevechtscontact terug te trekken, en hadden daarvoor dan ook nog geen enkele voorbereidende maatregel getroffen. Twee dagen later ontving Reijnders een nieuwe (ontwerp-)opdracht. Deze hield onder andere in dat de operaties niet mochten worden gebaseerd op een geslaagde terugtocht uit de Grebbelinie. Dijkhoorn gaf Reijnders' bezwaren door aan de regering en op 7 januari kwam de nieuwe opdracht, waarin de desbetreffende passage was gehandhaafd. Reijnders maakte zijn bezwaren schriftelijk kenbaar in een brief van 15 januari 1940. Op 31 januari werd die beantwoord met een uitnodiging te overwegen zijn ontslag in te dienen. Reijnders, de

voortdurende strijd moe, deed dat en met ingang van 6 februari werd hem eervol ontslag verleend. De regering vergat daarbij hem voor te dragen voor een koninklijke onderscheiding. Daar dit wel gebruikelijk was, voelde Reijnders zich, terecht, diep gegriefd. De nieuwe opperbevelhebber van Land- en Zeemacht werd generaal Winkelman. In nauwe samenwerking met zijn chef-staf Landmacht, generaal-majoor H. F. M. Baron van Voorst tot Voorst, en diens broer, de commandant veldleger, stelde hij—na verkenningen in het terrein en zelfs vanuit de lucht—een nieuw verdedigingsplan op. Hoofdrichtlijnen waren een hardnekkige verdediging in de Grebbelinie en een daarop aansluitende verdediging langs de zuidflank. Omdat uit vermoedelijk aan de regering onbekend gebleven contacten bleek dat het Belgische opperbevel aansluiting aan de Peel-Raamstelling onmogelijk achtte en ook omdat het Franse opperbevel weigerde versterkingen zover oostwaarts te sturen, besloot Winkelman bij een vijandelijke aanval het gros van het 3e Legerkorps terug te nemen. De Lichte Divisie, die tot dan toe achter de Peel-Raamstelling stond opgesteld als beweeglijke reserve, werd bestemd voor de Vesting Holland. Zeven bataljons werden uit het oostfront Vesting Holland, de noordelijke provincies en de positie IJmuiden naar de nieuwe zuidflank gedirigeerd. De twee bataljons die in Noord-Brabant met front zuid bij de Belgische grens stonden, werden aangewezen om de bruggehoofden Willemstad en Moerdijk te bezetten. En zo ontstond de situatie van 10 mei 1940.

INCIDENTEN IN DE SCHADUW

BOB VAN DIJK

Soldaten in vrouwenkleren moeten de Maasbruggen bij Maastricht bezetten. Tot deze gedachte komt Hitler in oktober 1939 bij het uitwerken van zijn plannen voor *Fall Gelb*. Dat zijn generale staf nooit zulke lumineuze ideeën heeft, komt—zegt hij—doordat de heren te weinig van Karl May hebben gelezen. Maar later herroept de Führer zijn besluit. Het is toch beter dat zijn soldaten Nederlandse uniformen aantrekken. *Abwehr*-officier Richard Gerken wordt voor het zoeken van modellen de grens overgestuurd. In het Overijsselse Denekamp woont de vooraanstaande NSB'er J. F. L. Albrink, die hem wel wil helpen. Albrink stelt niet alleen zijn auto ter beschikking, maar ook

zijn zoon. Deze vergezelt de Duitser naar Amsterdam, waar ze aankloppen bij de pro-Duitse inspecteur van politie M. J. M. Gemmeke. Toevallig is deze als reserve-officier gemobiliseerde politieman met verlof. Hij kan voor een paar geschikte mannetjes zorgen. De ene is Emile Lalieu, al eerder door tussenkomst van Gemmeke als *Abwehr*-handlanger in België ingezet. De ander, Ab van Olst, valt voor de uniformenzaak te gebruiken. Samen met Albrink junior rijdt Van Olst een aantal Amsterdamse uitdragers af. Bij het Weesperpoortstation belanden zij in het pakhuis van Blom, een joodse handelaar in tweedehands kleding. Daar hangen unifor-

men in overvloed. Van het leger, de rijksveldwacht, de PTT en de Spoorwegen. Maar het is niet genoeg. Er zijn Zeeuwse en Marker drachten nodig om als dekmantel te dienen voor de strategische garderobe. Zo nodig kan dan gezegd worden dat de kostuums bestemd zijn voor een opvoering van *'Der Graf von Luxemburg'*. In Osnabrück wordt deze operette in reprise genomen. Handelaar Blom ruikt onraad en licht de politie in. Hij heeft het nummer van Albrinks auto genoteerd, zodat het spoor gemakkelijk is te volgen. Het voert naar Denekamp, waar op 2 november een hele verzameling uniformen te voorschijn komt. Terwijl zoon Albrink de waarheid opbiecht,

tracht zijn vader zijn huid te redden. Maar er zijn bewijzen van zijn contacten met een geheimzinnige Duitser voor wie de uniformen in grote koffers zijn gepakt. De naam op de labels liegt er niet om: Gerken! Een naam die al lang wordt toegeschreven aan een Duitse spion.

De arrestaties leiden tot grote krantekoppen. In Antwerpen leest Emile Lalieu zijn naam in 'De Telegraaf'. Prompt reist hij naar Osnabrück, waar hij de Duitse autoriteiten laat verklaren dat de uniformen inderdaad voor 'Der Graf von Luxemburg' zijn en dat hij er niets mee te maken heeft. Met dit bewijs stapt hij vervolgens naar de Telegraaf-redactie om zijn beklag te doen. Zijn arrestatie besluit deze operette.

Maar de geruchten over een levendige smokkel in uniformen gaan door. In Nederland is de zenuwoorlog begonnen.

Wanneer majoor Gijsbertus Jacobus Sas na de val van Praag als militair attaché naar Berlijn terugkeert, slaat hem de schrik om het hart. In Duitsland wemelt het van militairen.

In mei 1939 stuurt de majoor een groot rapport naar Den Haag, waarin hij ook wijst op sterke eenheden parachutisten en luchtlandingstroepen. Hoe daar op het algemeen hoofdkwartier aan het Lange Voorhout over gedacht wordt, is tekenend voor de naïviteit van Hr. Ms. stafofficiëren. Sas wordt ronduit belachelijk gemaakt: 'Zulke troepen vangen we op met hooivorken.'

Den Haag legt ook Sas' volgende waarschuwingen naast zich neer. Pas als op 28 augustus Duitse troepen aan de Poolse grens staan, wordt de algehele mobilisatie afgekondigd. Vier dagen later is er oorlog, maar Nederland waant zich onaantastbaar door zijn geheiligde neutraliteit.

Eind september laat majoor Sas opnieuw een waarschuwend geluid horen. Aan opperbevelhebber generaal Reijnders schrijft hij dat Hitler over een breed front naar de Noordzeekust wil. Daarbij zal Nederland tot de Grebbelinie onder de voet worden gelopen. Maar de generaal maakt zich niet druk. Heeft de Duitse gezant in Den Haag koningin Wilhelmina niet persoonlijk eerbiediging van de neutraliteit verzekerd?

Nu weet majoor Sas waarover hij praat. Al jaren onderhoudt hij vriendschappelijke betrekkingen met een goed ingelichte *Abwehr*-officier: kolonel Hans Oster. Oster verfoeit het nazi-regime. Op 22 oktober waarschuwt hij Sas dat Nederland in de tweede helft van november zal worden overvallen.

Den Haag is niet overtuigd. Achter Sas' rug om wordt de gepensioneerde luitenant-kolonel Gijsberti Hodenpijl naar Berlijn gestuurd om de 'onwaarschijnlijke berichtgeving' te onderzoeken. Hodenpijl, die in de Eerste Wereldoorlog militair attaché in Berlijn is geweest, gaat te rade bij stokoude, Duitse relaties die natuurlijk niets over een aanval op Nederland hebben gehoord. Prompt rapporteert de luitenant-kolonel dat Sas niet serieus moet worden genomen.

Op 3 november spoort Sas woedend naar Den Haag. Daar blijkt hem dat zijn geheime rapporten, voorzien van smalend commentaar, onder lagere stafofficiëren circuleren.

Links: restanten van de geheime documenten die Reinberger bij zich had, toen zijn Messerschmitt op 12 januari 1940 een noodlanding maakte bij Mechelen.

Hieronder: de 'Abwehr'-officier, kolonel Hans Oster, van wie majoor Sas een groot deel van zijn inlichtingen ontving, toen hij militair attaché in Berlijn was.

Onder: de enige Nederlandse officier, die in november 1939 direct bij het Venlo-incident was betrokken en daarbij dodelijk werd gewond, eerste luitenant Dirk Klop.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Generaal Reijnders wijst zijn beklag van de hand. Contact met de ministers Dijkhoorn en Van Kleffens wordt hem verboden.

Wanhopig reist de attaché terug naar Berlijn. Niemand heeft hem verteld dat uit geheel andere bron ook berichten over een Duitse aanval zijn binnengekomen. Sir Nevile Bland, de Britse gezant in Den Haag, is met geheime informatie naar Van Kleffens gestapt. Volgens Bland valt de aanval op 12 november te verwachten.

Op aandrang van Van Kleffens en Dijkhoorn licht generaal Reijnders de commandant van het veldleger in. Deze werkt een plan uit om bepaalde gebieden van Nederland onder water te zetten. Zondag 5 november komt

dit plan ter tafel tijdens een bespreking met de koningin. Hoewel minister-president de Geer tegen is, weet de vorstin de inundaties door te zetten.

Intussen is majoor Sas weer in Berlijn. In zijn hotel hoort hij dat hij dringend kolonel Oster moet bellen. Het telefoongesprek drijft hem hals-over-kop terug naar het station. Opnieuw neemt hij de trein naar Den Haag, omdat hij nu de datum weet waarop Nederland zal worden aangevallen.

'Zondag 12 november gebeurt het,' meldt hij opgewonden aan de generale staf. Maar zijn mededeling wordt met koele reserve ontvangen. In het bijzijn van minister-president de Geer herhaalt Sas zijn waarschuwing en steekt twee vingers omhoog, waarop de premier antwoordt dat men op iets dat nog niet gebeurd is geen eed kan afleggen.

Majoor Sas is totaal overstuur. Op het algemeen hoofdkwartier maakt hij een hevige scène. Hij dreigt met de koningin en slaat met de deur. Gevolg: een formeel verbod om met Hare Majesteit te spreken.

De volgende ochtend, 9 november, staat minister Dijkhoorn de wanhopige attaché te woord. De minister verwijt hem zijn doldriest optreden. Maar daarnaast verklaart de bewindsman dat hij persoonlijk in de juistheid van de berichten gelooft.

Zodra de majoor weer naar Berlijn is, worden alle militaire verloven ingetrokken. Met negenendertig speciale treinstellen keren 40.000 verlofgangers naar hun onderdelen terug. De sluizen gaan open en het water stroomt de polders binnen. Boerderijen worden ontruimd. Kippen en koeien gaan naar de conservenfabrieken. In de Grebbelinie wordt de bevolking geëvacueerd. Grenstroepen richten barricaden op van oude boerenkarren. Explosies leggen bomenvrijen dwars over de weg. Op Zuid-Beveland moeten sommige bewoners door militairen en politie tot vertrek worden gedwongen. Vele Limburgse gezinnen vluchten in paniek. Ondertussen chartert de regering twee schepen om het goud van de Nederlandse Bank—166 miljoen—in veiligheid te brengen.

Generaal Reijnders ontplooit plotseling opmerkelijk veel initiatief. In de nacht van 11 op 12 november gelast hij de totale paraatheid van luchtverdediging en grenstroepen. De Peel-Raamstelling wordt ijlings versterkt. Er ligt een order klaar die alle legeronderdelen beveelt hun kwartieren te verlaten en van zondagochtend 12 november 3.00 uur af met volle marsbepakking in stelling te liggen. Maar zo ver komt het niet. Volgens de inlichtingendienst wijst niets erop dat de Duitsers die zondag Nederland zullen binnenrukken. Dat klopt, want Hitler heeft tegenslag. Zijn plannen zijn te laat tot zijn tankdivisies doorgedrongen en de weersverwachtingen zijn te slecht. *Fall Gelb* wordt voor de eerste keer uitgesteld.

In Den Haag herleeft het optimisme. Minister-president de Geer vleit zich met de hoop dat alle gevaar geweken is. 'Het is aan de regering gebleken,' zo zegt hij op maandag 13 november in een radiotoespraak, 'dat in de laatste dagen geruchten gelopen hebben over een acuut dreigend gevaar voor ons land en dat die geruchten in brede kring onrust hebben gewekt. En nu wil ik u even komen

vertellen dat daarvoor geen enkele grond bestaat...'

Aan de Nieuwe Uitleg in Den Haag woont in 1939 een Engelsman met een monocle. Hij is getrouwd met een Nederlandse generaalsdochter, die opgang maakt als schilderes. Maar ook hij oogst succes, vooral op cocktail-parties en recepties. Wie in de Haagse society meetelt, kent meestercauseur Sigismund Payne Best. En wie hem niet kent, kent zijn babyzalf, die hij als farmaceutisch fabrikant aanprijst in advertenties.

Minder bekend is dat de gentleman met zijn tweedpakken een rol speelt in het Britse spionagebedrijf. Zelfs majoor Rhodes H.

woont hij in de Obrechtstraat in Den Haag. Wat Best niet weet, is dat Fischer zijn land niet om politieke redenen heeft verlaten, maar in verband met een enorme verduisteringszaak. De Britse agent heeft er geen notie van dat de Duitser, geplaagd door heimwee, in de netten van de SD verstrikt is geraakt en het slachtoffer is van chantage.

Niets vermoedend gaan Best en Stevens op Fischers voorstellen in. Op verschillende plaatsen aan de Nederlands-Duitse grens laten zij zich met 'oppositionele' Duitse officieren in contact brengen. Dit gebeurt met medeweten van de Nederlandse inlichtingendienst. Het hoofd, generaal-majoor J. W. van Oorschoot, wijst zelfs een officier

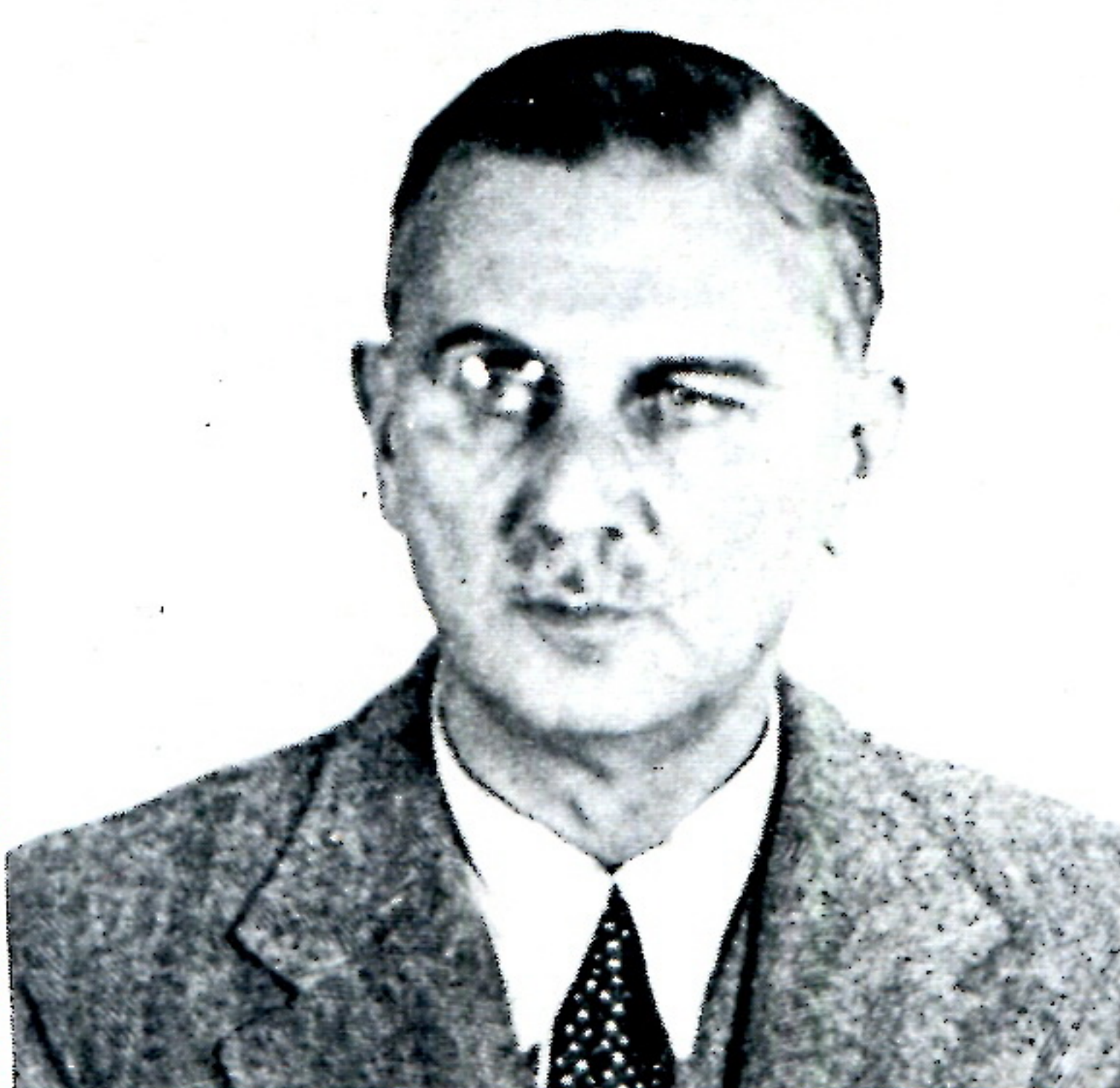
In café Backus, aan de weg Venlo-Herungen, wordt druk gepraat. Het uit rode bakstenen opgetrokken gebouw ligt vijf meter van de grens, ingesloten door Nederlandse en Duitse slagbomen. Schuin tegenover is de Nederlandse douanepost. Een eindje verderop wapperen hakenkruisvlaggen.

Schellenberg is doorlopend aan het woord. Plechtig verzekert hij dat *General* von Wietigheim de volgende dag met documenten naar de grens zal komen. De generaal — zo zegt hij — denkt er zelfs over om van Nederland naar Londen te vliegen voor een persoonlijk onderhoud met lord Halifax. In het Engelse kamp kent het enthousiasme geen grenzen. Voortvarend belooft Best dat

Associated Press

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Associated Press

De leiding van de Engelse geheime dienst in Nederland was in handen van majoor Stevens, die na zijn arrestatie bij Venlo niet bleek opgewassen tegen de Duitse ondervragers.

Stevens weet niet dat Best officier is van de *Secret Intelligence Service*. En als iemand het moet weten, dan is hij het, omdat hij voor dezelfde dienst een Nederlandse centrale heeft opgebouwd, compleet met een netwerk van geheime zenders. Er staat er zelfs eentje op Ameland.

Stevens heeft op de Britse legatie in Den Haag een camouflagefunctie. Als hoofd van het *Passport Control Office* werpt hij alle verdenking van zich af. Hij spreekt vloeiend Duits en nog zo'n half dozijn andere talen. Tijdens jarenlange dienst in Brits-Indië heeft hij opstandelingenorganisaties opgerold. In Nederland opereert hij in de meest uiteenlopende vermommingen.

Het is kort na de geallieerde oorlogsverklaring aan Duitsland, wanneer majoor Best plotseling de hulp van majoor Stevens inroept. Het gaat om een uitgeweken Duitser die iets van ontevreden groeperingen in Hitlers *Wehrmacht* schijnt af te weten. Rechtstreeks radiocontact met Londen is van groot belang.

De Duitser, dr. Franz Fischer uit Stuttgart, is een kleine, drukdoende man, kennelijk anti-nazi. Kort na Hitlers *Machtübername* is hij via Zwitserland naar Parijs gevlucht. Verscherpte controles van de Franse vreemdelingenpolitie hebben hem vervolgens naar Nederland gedreven. Sinds medio juni 1938

Payne Best, als eerste misleid door de kleine dr. Franz Fischer uit Stuttgart, bracht de zaak aan het rollen, maar wist naderhand bij de verhoren zijn mond te houden.

aan om de Engelsen als waarnemer te vergezellen: eerste luitenant Dirk Klop.

Klop, die in Canada gewoond heeft, spreekt vloeiend Engels. Tegen de Duitsers, die hem voor een Engelsman aanzien, zegt hij dat hij Copper heet. Maar de Duitsers werken ook onder schuilnamen. Zij zijn geen 'oppositionele' officieren, maar medewerkers van de SD.

Door een listig *Spiel* weten de SD-mannen de Engelsen ervan te overtuigen dat er een grote samenzwering tegen Hitler bestaat. Vooruitlopend op een coup willen de 'samenzweerders' alvast vredesonderhandelingen openen. De Britse minister van buitenlandse zaken, lord Halifax, wordt ingelicht. Deze verstrekt Best en Stevens enige volmachten. Intussen heeft Stevens de Duitsers met een Engels zendtoestel uitgerust. Wanneer dit apparaat te zwak blijkt, vervangt de SD het door een sterkere installatie, waarmee vanuit Düsseldorf valse gegevens naar Den Haag worden gezonden.

Op 7 november hebben Best, Stevens en Klop weer een ontmoeting aan de grens. In plaats van de Duitse 'oppositieleider' *General* von Wietigheim komen *Hauptmann* Schemmel en *Leutnant* Grosch opdagen. Schemmel heet in werkelijkheid Walter Schellenberg. Deze jonge SD-functionaris brengt het *Spiel* in een beslissende fase.

Schellenberg, de Duitse SD-functionaris, speelde zijn rol van oppositioneel officier zo bekwaam, dat zijn tegenstanders op 7 november 1939 niets vermoedend in de val liepen.

er op Schiphol een speciaal vliegtuig klaar zal staan. De gentleman-spion verkeert in het opwindende besef dat hij bezig is wereldgeschiedenis te maken.

Maar de volgende dag — 8 november — verschijnt er géén generaal von Wietigheim. Schellenberg kan daarvoor een gegronde reden aanvoeren. De generaal bevindt zich met de generale staf in München, waar met Hitler wordt geconfereerd. Dit ter inleiding van de grote coup, die op 11 november zal plaatsvinden. Zodra de generaal klaar is in München, zal hij doorreizen naar Nederland. Donderdag 9 november. Voor Walter Schellenberg begint de dag al vroeg. Vóór zevenen wordt hij uit bed gebeld door de allerhoogste politiechef, Heinrich Himmler. Deze vertelt hem dat er de vorige avond in de Bürgerbräukeller te München een bomaanslag op Hitler is gepleegd. Daar zit de Britse geheime dienst achter. Schellenberg weet dat het niet waar is, maar begrijpt wat er van hem wordt verlangd. Hij moet de Britse agenten gevangen nemen, zo niet op Duits, dan maar op Nederlands gebied.

In Den Haag leest Payne Best in het ochtendblad over de aanslag op Hitler. Hij kan zich niet voorstellen dat de 'oppositie' ermee te maken heeft. Het klopt allemaal niet met de plannen. Tegen tienem rijdt zijn chauffeur,

Jan Lemmens, hem naar Stevens' villa in Wassenaar. Stevens geeft hem een van zijn twee Brownings. Ook luitenant Klop heeft een vuurwapen op zak. Bij de generale staf doen geruchten over een op handen zijnde Duitse inval de ronde.

Met Bests Lincoln Zephyr rijden ze naar Venlo. Om kwart over drie is de auto bij de grens. De Nederlandse slagboom staat omhoog, te midden van de prikkeldraadversperringen. Bij de Duitse post is het volmaakt stil. Er is alleen een klein meisje dat met een bal speelt, en er komt een grote zwarte hond aanlopen.

Op het terras van het café staat Walter Schellenberg met het echtpaar Backus te praten. Zodra hij Bests auto ziet naderen, duwt hij het tweetal naar binnen en steekt, alsof hij een sein geeft, heel even beide handen op. Daarna wendt hij zich tot de uitstappende Engelsen: 'U bent wel een beetje vroeg.'

Vanuit Duits gebied komt een grauwe DKW aanrazen. Hij puilt uit van de mannen met schiettuig, waarvan de lopen naar alle kanten worden gericht. Er ligt een man met een mitrailleur op het dak, er zit er eentje op de motorkap, er staan er op de treeplanken. Schreeuwend springen de mannen van de nog rijdende wagen en verspreiden zich over de weg. Een paar dringen er café Backus binnen, waar de aanwezigen met machinepistolen in bedwang worden gehouden.

Het gebeurt allemaal vliegensvlug. Best en Stevens staan aan de grond genageld, wanneer er pal over hun hoofden heen wordt geschoten. Op het commando 'Hände hoch!' steken ze dadelijk hun armen in de lucht. Maar luitenant Klop is niet van plan zich over te geven. Hij trekt zijn pistool en vuurt op de voorruit van de Duitse auto, die kletterend aan scherven vliegt.

Er wordt nu van alle kanten op Klop geschoten. Klop schiet links, rechts, voor en achter zich terug. Vier Duitsers worden vrijwel tegelijkertijd onder vuur genomen. Met grote sprongen rent de luitenant zigzaggend naar de weg. Bij een nieuwe sprong, nog in de lucht, krimpt hij plotseling ineen, valt en blijft even liggen. Dan kruipt hij bloedend naar het bloemperk, terwijl een tweede schot hem treft.

'Our number is up' (het is met ons gedaan), zegt Stevens, die met Best in de boeien wordt gesloten. De Duitsers drukken hun de pistoollopen tegen het achterhoofd. Er wordt geroepen: 'Laufen! Laufen!' Ook chauffeur Lemmens krijgt de boeien aan. Met de twee Engelsen wordt hij gedwongen in de overvalwagen te stappen.

Met gierende banden scheurt de DKW weg. Aan de portieren klitten de SS'ers van het overvalcommando, die zich de wapens weer hebben omgehangen. Twee Duitsers volgen met de wagen van Best. Achterin ligt de zwaargewonde luitenant Klop, die schoten in het hoofd en door een schouder heeft gekregen. Zijn slagader is geraakt. Hij heeft het bewustzijn verloren. Zijn pistool en een horloge blijven op de weg achter.

Klop sterft nog dezelfde middag in het *Evangelische Krankenhaus* in Düsseldorf, zonder bij kennis te zijn gekomen. Uit zijn papieren blijkt de SD dat hij geen Brits

agent is, maar een Nederlands officier, verbonden aan de generale staf. De artsen wordt het opmaken van een verklaring verboden. Waarom? Omdat er van Schellenberg een proces-verbaal wordt verlangd dat Klop na zijn dood nog laat spreken. Samen met de Düsseldorfse Gestapo-chef, dr. Hasselbacher, wrocht Schellenberg deze vervalsing, waarin de luitenant als laatste snik een bekentenis aflegt.

Hij, Klop, verklaart dat de Nederlandse generale staf voor een omverwerping van de Duitse regering gemene zaak heeft gemaakt met de Britse generale staf. Hij, Klop, verklaart dat beide staven minstens éénmaal bijeen zijn gekomen. En nadat hij, Klop, dit

Associated Press

verklaard heeft, sterft hij — eerder niet!

Bij verhoren die wél plaatsvinden, blijft Best hardnekkig zwijgen. Maar Stevens valt door de mand. In zijn zak zit een lijst van helpers die bij een Duitse inval naar Engeland moeten. In het nauw gedreven, slaat de Britse agent steeds verder door. Hij wordt een tragische figuur, wiens morele ontreddering uitloopt op een zelfmoordpoging.

Ontreddering heerst ook in Nederland. Daar generaal van Oorschot de minister van defensie nooit heeft ingelicht, staat het kabinet de Geer met de mond vol tanden. De generaal krijgt zijn ontslag. In officiële nota's wordt de Duitse regering om uitlevering van Klops stoffelijk overschot gevraagd, maar Berlijn verwaardigt zich niet te antwoorden.

Pas op 10 mei 1940 komt Hitlers minister van buitenlandse zaken, Von Ribbentrop, op de zaak terug. In een memorandum stelt hij dat Nederland zijn neutraliteit heeft geschonden. Het wordt geboekstaafd door de (vervalste) verklaring van luitenant Klop. Walter Schellenberg is dan al een half jaar IJzeren-Kruisdrager.

Met een dikke aktentas onder zijn arm stapt Hellmuth Reinberger, majoor van Hitlers *Fallschirmtruppen*, in de Messerschmitt. Het is woensdag 10 januari 1940 en een flinke vrieswind waait over het vliegveld Münster. Majoor Erich Hoenmann, commandant van het vliegveld, geeft Reinberger een lift. In Keulen zal een bespreking met de staf van de *Flieger Division* plaatsvinden. Het gespreks-

thema van de te houden bespreking: *Fall Gelb*.

Fall Gelb is nu al acht keer uitgesteld, vijf keer wegens de slechte weersomstandigheden. Maar over een week — woensdagochtend 17 januari om zes over half acht — gaat het erop los. Het weer wordt beter en alle plannen liggen vast in lijvige documenten. Reinbergers tas is niet voor niets zo dik. Boven het witte landschap koerst het éénmotorige vliegtuig naar het zuidwesten. Het zicht is slecht. De twee Duitsers merken niet dat ze dwars over de dichtgevroren en met sneeuw bedekte Rijn vliegen. Ineens komen ze tot de ontdekking dat Nederland pal onder hen ligt.

Met dit type Messerschmitt (ME-109) landde Reinberger bij het dorpje Mechelen.

Hoenmann wil keren. Maar uitgerekend op dat moment slaat zijn motor af. In een glijvlucht tracht hij nu de Messerschmitt-108 aan de grond te zetten. Het toestel schiet tussen twee bomen door, waarbij een vleugel knakt. Hotsend komt het tot stilstand op een aardappelakker. Plaats: het Belgische dorpje Mechelen, zeventien kilometer ten noorden van Maastricht.

Met zijn aansteker probeert Reinberger het vliegtuig en de geheime stukken in brand te steken. Dan arriveert een patrouille Belgische Jagers op het veld. Na een waarschuwingsschot worden de Duitsers gevangen genomen. In optocht gaat het naar het hoofdkwartier in Mechelen aan de Maas. Krijgsbuit: een stapel lichtgeschroeide papieren.

Dezelfde avond is de Belgische legerleiding in rep en roer. Uit de half verkoolde documenten blijkt dat Duitsland het plan heeft om in België, ten westen van de Maas, luchlandingstroepen af te zetten. Er is ook sprake van een grootscheepse aanval op Frankrijk, uit te voeren door leger en luchtmacht via België en Luxemburg. En tenslotte zijn er plannen voor de bezetting van Nederland. 12 januari verstrekt de Belgische militaire attaché in Den Haag, kolonel Diepenrijckx, de Nederlandse opperbevelhebber, generaal Reijnders, nadere details. Maar de generaal haalt zijn schouders op en spreekt de historische woorden: 'Dank u, maar ik geloof het niet. Het is steeds weer de zenuwoorlog.'

ACHTTIEN KEER UITSTEL

G. W. G. FRACKERS

Na de Poolse veldtocht richtte Hitler zijn blik op het Westen. Zijn eerste aanvalsplan voorzag in een oprukken door België en (minstens Zuid-)Nederland in de maand oktober. Het aanvalsplan voor het Westen kreeg de codenaam *Fall Gelb*.

In Hitlers opdracht werd nog in oktober een plan uitgewerkt, dat op de negentiende gereedkwam. Het ging ervan uit dat de voornaamste strijd geleverd zou worden op Belgisch grondgebied. De Duitsers verwachtten namelijk dat de Franse en Engelse divisies België vanuit het zuiden zouden binnentrekken, zodra de Duitse troepen de Belgische grens zouden hebben overschreden. Wat Nederland betreft hield dit plan een opmars

Het eerste Duitse plan voor 'Fall Gelb' kwam op 19 oktober 1939 gereed. Het was gebaseerd op de gedachte dat het zwaartepunt van de strijd geleverd zou worden op Belgisch grondgebied. Voor wat Nederland betreft hield dit een opmars in tot aan de Grebbelinie, een doorbraakpoging in de richting Amsterdam en bezetting van Groningen.

in tot aan de Grebbelinie. Iedere mogelijkheid om deze linie te doorbreken en eventueel Amsterdam en Rotterdam te veroveren, diende echter te worden benut. Hiervoor zou een *Armee-Abteilung Nord* worden opgericht, die ook de provincie Groningen moest

bezetten. *Heeresgruppe B* zou ten zuiden van Nijmegen, dwars door Limburg en een deel van Noord-Brabant en ten zuiden van Luik oprukken in de richting Antwerpen en Brussel en daarna doorstoten naar Brugge en Gent. *Heeresgruppe A* kreeg tot taak de zuidflank van *Heeresgruppe B* te dekken. De verschillende staven waren nog niet gereed met de uitwerking van deze opdracht, toen er op 29 oktober een nieuwe *Aufmarschweisung Gelb* kwam. Hierin werd niet alleen België als slagveld aangemerkt, maar ook Noord-Frankrijk. Doel: het uitschakelen van zoveel mogelijk geallieerde strijdkrachten ten noorden van de Somme en zodoende goede voorwaarden te scheppen om

de strijd tegen Frankrijk en Engeland te land en in de lucht voor te zetten.

Heeresgruppe B zou daarbij met het 6e Leger ten zuiden van Venlo door Limburg en een deel van Noord-Brabant oprukken naar Antwerpen en daarna doorstoten naar Brussel. De door de *Armee-Abteilung Nord* uit te voeren aanval verviel. Bang voor een Nederlandse aanval op de noordflank was Hitler niet; hij sloeg de kracht en het moreel van het Nederlandse leger niet hoog aan.

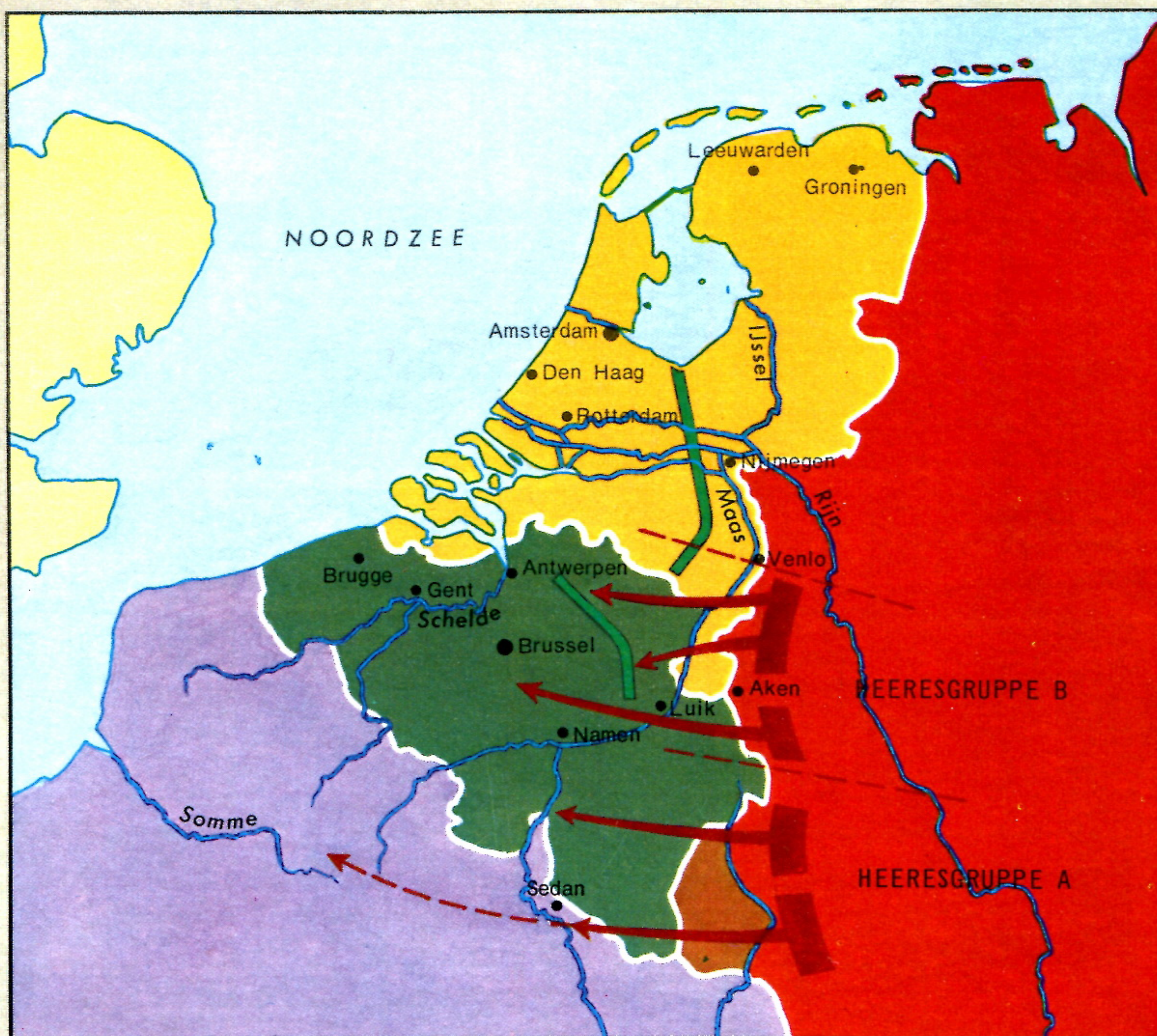
Op 19 oktober ontving Hitler bericht dat zijn pantser- en gemotoriseerde divisies op 11 november gereed konden zijn. Onmiddellijk stelde hij de datum voor *Fall Gelb* vast op 12 november, mits het weer de operatie toeliet,

Oberkommando der Wehrmacht.
WEA/Abt. 2 Nr. 22 18e/4e G.K. Chfs.
Berlin, den 9.5.1940.
5 Ausfertigungen.
Ausfertigung.
Chef Sachg
Nur durch Offizier
Geheime Kommandobriefe
Der Führer und Oberste Befehlshaber hat entschieden:
Ob. d. M.
8.4.40
Stichwort "Danzig" bzw. "Augsburg" geht den Oberkommandos der Wehrmachtsabteilungen bis spätestens 21.30 Uhr zu.
Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht.
Reue

land intact zou blijven, belangrijke havens in geallieerde handen zou brengen. Dit zou een ernstige bedreiging voor zijn noordelijke flank betekenen.

Op 15 november gaf hij daarom opdracht twee aanvullende operaties voor te bereiden: de stoot naar de Grebbelinie volgens het plan van 19 oktober en de verovering van Noord-Limburg, Noord-Brabant en Zeeland. Ze moesten ná de hoofdaanval worden uitgevoerd. Ook een landing van parachutisten bij Amsterdam kwam terloops ter sprake. Ondanks Goerings protest wilde Hitler niet verder gaan.

Op 10 januari 1940 werd gemeld dat de weersomstandigheden vanaf de twaalfde gunstig

want de luchtmacht had een heldere hemel en de tanks een harde bodem nodig.

Goering, *Oberbefehlshaber der Luftwaffe*, die er voor de luchtoorlog tegen Engeland op gerekend had om ten noorden van de Nederlandse rivieren vliegvelden ter beschikking te krijgen, protesteerde heftig toen hij op 30 oktober hoorde dat alleen Zuid-Limburg zou worden bezet. Hitler wenste echter geen veranderingen van plannen meer, daarvoor ontbrak de tijd. In de nacht van 5 op 6 november kwamen de Duitse divisies in beweging om langs de Nederlandse, Belgische en Luxemburgse grens hun uitgangsstellingen in te nemen. Maar het weer was ongunstig en de aanvalsdatum werd verschoven

Het plan van 29 oktober (het tweede) was voor Nederland heel wat minder ingrijpend dan het uiteindelijke, waarvoor Hitler op 9 mei 1940 bevel gaf (geheel boven). Alleen Limburg en een deel van Noord-Brabant zouden bij de strijd worden betrokken. Voor een flankaanval van het Nederlandse leger was Hitler niet bang; hij sloeg onze kracht laag aan.

naar de vijftiende. In totaal moest deze datum vóór 10 mei niet minder dan achttien maal worden gewijzigd.

Reeds in november zag Hitler in dat een bezetting van Zuid-Limburg alleen, waarbij het Nederlandse leger in het hart van het

zouden zijn. Hitler bepaalde de aanval op 17 januari. Maar diezelfde tiende januari maakte een klein Duits vliegtuig een noodlanding op Belgisch grondgebied. Daarin zat een Duitse majoor, die op weg was naar een stafbespreking in Keulen en documenten betreffende *Fall Gelb* bij zich had. Tot tweemaal toe trachtte hij de stukken te verbranden, maar dit lukte slechts gedeeltelijk. Uit de resten kon het aanvalsplan gereconstrueerd worden. Hitler stelde daarom *Fall Gelb* uit; hij zou het plan een nieuwe vorm geven. En op 30 januari besloot hij heel Nederland met één klap te veroveren, een besluit dat leidde tot een aanvalsplan dat op 10 mei 1940 werd uitgevoerd.

KIEZEN OF DELEN

DR. A. A. DE JONGE

Tijdens de bezetting was het merendeel van het Nederlandse volk ervan overtuigd dat de NSB niet alleen tijdens de meidagen van 1940, maar ook in de daaraan voorafgaande maanden op grote schaal daadwerkelijk hulp had verleend aan de Duitse aanvallers. Die overtuigd was onjuist. De NSB'ers die in de periode augustus 1939—mei 1940 gemobiliseerd waren, hebben in grote meerderheid geen reden tot klagen gegeven. Enkele individuele NSB'ers hebben zich in Nederland schuldig gemaakt aan spionagedaden, maar dit geschiedde geheel buiten de leiding van de beweging om.

En toch had de publieke opinie in Nederland gelijk toen ze, de direct na de capitulatie door Mussert c.s. aangenomen houding ziende, het 'landverraad' van de NSB terugprojecteerde tot augustus 1939. De misvatting was slechts dat zowel die publieke opinie als de NSB'ers zelf het begrip landverraad nog opvatten in de beperkte, formeel-juridische zin van militaire hulpverlening aan een aanvallende vijand. In *die* zin was de overgrote meerderheid van de NSB'ers — van huis uit nationalistische burgers als zij immers waren — in 1939—1940 stellig nog niet tot landverraad bereid. Maar in een andere en diepere zin waren zij de weg van het verraad reeds lang vóór de zomer van 1939 opgegaan.

Toen begin september 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak, stond het standpunt van de NSB direct vast en Mussert sprak het uit in 'Volk en Vaderland' van 8 september: het was Duitslands goed recht om het on-

Boven: het blad 'Vrijheid, Arbeid, Brood' nam geregeld prenten uit andere bladen over, voorzien van een commentaar dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet.

recht van Versailles te herstellen; de schulde aan de oorlog was Engeland, dat Polen ervan weerhouden had om aan Hitlers volkomen redelijke eisen te voldoen; Engeland streefde, als steeds, naar de heerschappij over Europa.

Natuurlijk zinde het de NSB niet dat tegelijk met Duitsland ook het 'bolsjewistische Rusland' zijn macht zo sterk had uitgebreid en in de herfst van 1939 kon men in de NSB-pers nog pleidooien lezen voor een spoedige vrede tussen de twee Germaanse staten Duitsland en Engeland, die door een tragisch misverstand met elkaar in oorlog waren geraakt. Maar spoedig verstomden die geluiden en ging een nauwelijks verholten genoeg-

De N.S.B. zegt niet anti-semietisch te zijn. Hoe onwaar en onwaarachtig zulk een bewering is, bewijst wel de tekening, die wij hierboven afdrukken. Zij werd gepubliceerd in „Volk en Vaderland“ van 18 November!

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

doening over Duitslands militaire successen overheersen; van Engeland kon niets meer verwacht worden, want dat land was 'verjoodst'.

Bij dat alles pleitte de NSB wel voor een strikte neutraliteit van Nederland, maar die neutraliteitspolitiek richtte zich bij de beweging geheel tegen de geallieerden: chicaneus werd telkens de vinger gelegd op beweerde neutraliteitsschendingen door Engeland en Frankrijk, terwijl de NSB zich blind en doof hield voor het veel reëlere gevaar dat van Duitse kant dreigde.

In 'Volk en Vaderland' van 19 januari 1940 ging Mussert een stap verder: hij erkende nu dat zowel de geallieerden als Duitsland zich genoodzaakt zouden kunnen voelen Nederland binnen te trekken; het laatste geval achtte hij kennelijk veel minder schadelijk dan het eerste: 'Als Nederlandsch nationaal-socialist heb ik de onwankelbare overtuiging, dat de nationaal-socialistische Deutsche staatsleiding onder alle omstandigheden meer begrip zal toonen voor de Europeesche noodzakelijkheid van een onafhankelijke Groot-Nederlandsche staat dan de democratische heeren in Londen en Parijs, die diep moeten bukken voor het internationale jodendom en het internationale grootkapitaal...'

Een *Groot-Nederlandse* staat: d.w.z. Mussert hoopte dat bij een Duitse overweldiging zijn droom van een hereniging van Nederland en Vlaanderen verwezenlijkt zou worden! Hij hoopte meer: de macht voor hemzelf in een

Links: Rost van Tonningen was een van de grote mannen van de NSB; hij was lid van de Tweede Kamer en hoofdredacteur van 'Het Nationale Dagblad'.

bezet Nederland! Dat blijkt duidelijk uit de drie geheime besprekingen die de NSB-leider in de mobilisatieperiode met Duitse *Abwehr*-agenten hield: daarin wees hij wel elke gedachte aan desertie van gemobiliseerde NSB'ers bij een Duitse inval af, maar tevens sprak hij als zijn mening uit dat de strijd niet langer dan vier dagen zou duren; ongeveer zes weken na het eind van de strijd zou hij, Mussert, in staat zijn 'om een begin te maken met de wederopbouw'.

Dit standpunt tijdens de mobilisatieperiode was de logische voortzetting van wat de NSB voordien had voorgestaan; het was de even logische prelude op de collaboratie na mei 1940.

HET SOLDATENLEVEN IN
DE MOBILISATIETIJD

RATS, KUCH EN BONEN

LEO THÜRING

Op dinsdag 29 augustus 1939 begint een volksverhuizing van meer dan 150.000 dienstplichtigen, die grotendeels in gevorderde treinen 'langs de kortste weg' naar hun mobilisatiebestemming reizen. De oudsten behoren tot de lichter 1924 en hebben indertijd nauwelijks vijf en een halve maand actief dienst gedaan. Van de andere veertien oproepen lichter lichten heeft alleen die van 1938 een oefentijd van elf maanden achter de rug.

Op 3 september is de 'operatie blauw' voltooid en hebben alle troepen hun stellingen tussen Peel, Duitse grens en Noordzee betrokken. Maar deze als een militair succes gedoodverfde operatie wordt overschaduwd

Om aan alle oproepen soldaten maaltijden te kunnen verstrekken, hadden speciale veldkeukens ingericht waar iedereen zijn portie kon komen halen.

door het ontstellend gebrek aan wapens en oefendheid.

De zorgen van Jan Soldaat liggen op een kleiner, voor hem overzichtelijker terrein. Zijn uniform, dat vaak vijftien jaar tussen de motteballen heeft gelegen, past doorgaans niet meer, maar toch zal hij het ermee moeten doen, want de foeriers zijn snel door hun schamele voorraad heen. Er wordt op bescheiden schaal geëxperimenteerd met een nieuw uniform met dubbele kraag, overhemd

en das, maar de overgrote meerderheid moet zich nog steeds behelpen met de deprimerende uitrusting die sinds de Eerste Wereldoorlog in gebruik is. Grauwe uniformjassen met stoffen knopen, vormeloze broeken met inwerkte knieën en onpraktisch gesneden beenwindsels maken Jan Soldaat tot een weerloos mikpunt van hekeldichters en karikaturisten. Bij een onderzoek blijkt dat het Nederlandse legeruniform tweeënzeventig nuances in grijs vertoont en dat het aantal buitenmodel kledingstukken zo groot is, dat men nauwelijks meer over uniformiteit kan spreken. Daarnaast komt het in de eerste mobilisatie- weken regelmatig voor dat men ontbrekende stukken uit eigen huiselijke voorraad aan-

vult. Bij een zusterklooster in Bilthoven wordt op de verjaardag van koningin Wilhelmina een wachtpost gesignaleerd die bij zijn uniform een bolhoed draagt. Er is geen mens die er aanstoot aan neemt.

Toch is juist dit uniform typerend voor de malaise-sfeer onder de soldaten. De heilige wil ontbreekt. Jan Soldaat laat overduidelijk blijken dat het heldendom hem niet aan het hart gebakken zit en dat zijn ambities bij moeder thuis liggen. Vele oefeningen stagneren dan ook, omdat de onderdelen zijn gedecimeerd ten gevolge van periodieke, studie-, zaken- en landbouwverloven. Clinge Doorenbos vindt er ook geen doekjes om en lanceert vanuit zijn knusse huiskamer

stellingen, die achteraf ondeugdelijk blijken te zijn en opnieuw moeten worden opgetrokken. Kankeren is een geliefkoosd tijdverdrijf en als Jan Soldaat een lollige bui heeft, diept hij graag een fletse grap uit zijn moppentrommel op.

Luitenant: 'Wanneer zou je je kazemat verlaten, soldaat?'

Soldaat: 'Als de vijand 195 schoten heeft afgevuurd.'

Luitenant: 'Waarom 195 schoten, soldaat?'

Soldaat: 'U hebt net gezegd dat door de geringe afmetingen van de kazemat de vijand 200 schoten nodig heeft, voordat hij een voltreffer plaatst.'

Diezelfde sfeer van 'lach of ik schiet' stijgt

liseerde weermacht en het Nederlandsche volk, dat op 18 november 1939 'met instemming van den opperbevelhebber' voor het eerst verschijnt, tapt uit hetzelfde vaatje. Naast artikelen over 'bosch- en heidebranden', korte verhalen, puzzels en verhandelingen over de meikever, zijn per nummer twee pagina's gereserveerd voor ingestuurde moppen:

'Wat is strategie, soldaat?'

Soldaat: 'Als je geen munitie meer hebt en toch blijft doorvuren, zodat de vijand het niet merkt.'

'Waaraan kun je een korporaal herkennen?'

'Aan de grotere portie kaas die hij krijgt.'

'De Wacht' (3 cent voor militairen, 10 cent

N. V. Polygoon

in Bussum een epos in elf coupletten: 'Wat is een Hollandsche soldaat?', waarvan de opbrengst ten goede komt aan de militaire ontspanningsavonden.

Wat of een Hollandsche soldaat is, zoals je er nu zoveel ziet?

Het antwoord op dit simpel vraagje dat is zoo gemakkelijk niet.

Een Hollandsche soldaat is een goeierd, een vliegje doet hij nog geen kwaad.

Hij leeft voor zijn zaak en zijn huisje,

Dat is een Hollandsche soldaat.

Zonder zijn zaak en zijn huisje probeert Jan Soldaat zich ondertussen manmoedig staande te houden in de strenge winter van 1939/1940. Hij rooit bomen en bouwt gevechts-

ook op uit de soldatenkranten, die met loyale steun van burgeradverteerders tot bestsellers worden opgeblazen. Zij dragen namen als 'Ik zal handhaven', 'De katholieke militair', 'De Spuit', 'Geef Acht', 'De Jager' en 'De lichte divisie' en hebben royaal ruimte gereserveerd voor snaakse invallen:

Soldaat A: 'Er kwam een aanval met de bajonet, maar ik had mijn borst nog niet boven de loopgraaf gestoken of een kogel doorboorde mijn hart.'

Soldaat B: 'Dat kan niet, dan had je dood moeten zijn.'

Soldaat A: 'Nee, want mijn hart was even tevoren in mijn schoenen gezonken.'

Ook 'De Wacht', weekblad voor de gemobi-

voor de burgerij) publiceert ook mededelingen van de dienst 'Ontwikkeling en Ontspanning' (in de wandel O en O genoemd), die mede verantwoordelijk is voor het moreel van de troepen. Met grote tevredenheid wordt vastgesteld dat het aantal deelnemers aan de cursussen voor het boekhoudexamen en het middenstandsdiploma nog steeds stijgende is. Bij de sectie V is een huisvlijtpakket verkrijgbaar voor tien man, waarbij aangenomen wordt dat vijf man figuurzagen, drie het houtsnijwerk voor hun rekening nemen en twee het inlegwerk. Ook is er gelegenheid om in te schrijven voor een cursus Latijn. De bouwplaat van Hr. Ms. 'Tromp' wordt nog steeds voor 30 cent geleverd. Op 20 april meldt 'De

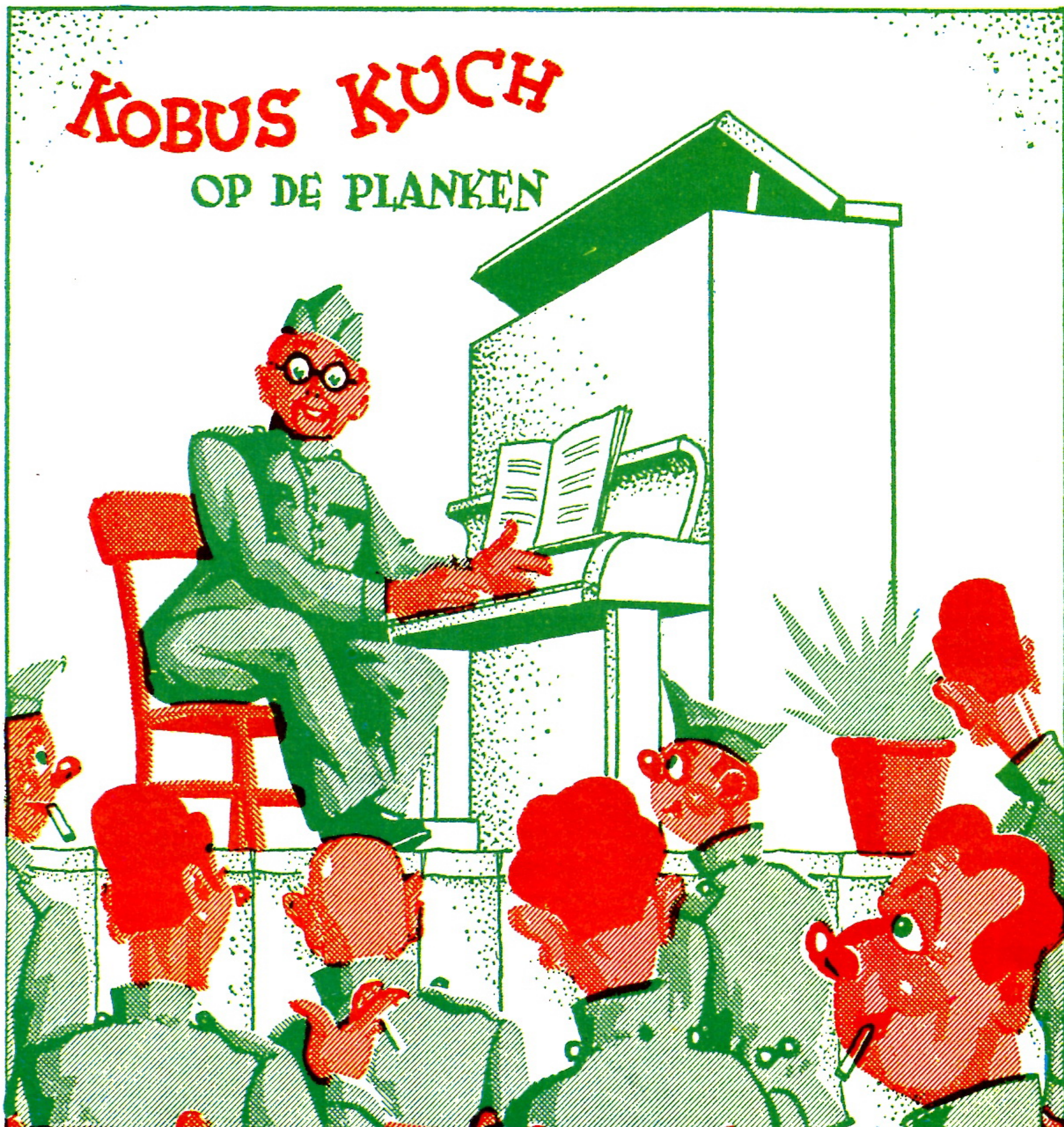

Links: al in het prille begin van de mobilisatietijd — deze foto werd op 11 september genomen — werd naar weinig dingen zo verlangend uitgezien als naar de komst van de veldpostauto. En zittend in veel te kleine schoolbanken schreven de soldaten vanuit 'ergens in Nederland' hun brieven terug.

Hierboven: van de gemobiliseerde soldaten waren de oudste maar vijf en een halve maand in dienst geweest. De meeste soldaten waren in feite burgers in vermomming, waardoor de eerste exercities soms verliepen zoals op deze foto.

Rechts: spotprenten en hekeldichten op Jan Soldaat waren niet van de lucht. Maar ook op de amusementsavonden die speciaal voor de dienstplichtigen werden georganiseerd, werd met de dienst gespot — overigens tot groot genoegen van de soldaten zelf. De figuur van Kobus Kuch heeft aan die avonden zijn ontstaan te danken.

Hieronder: het weekblad 'De Wacht' diende niet alleen tot versterking van het moreel van burger en militair, er werden ook mededelingen van de legerleiding in gepubliceerd, al vulden die berichten maar een heel klein gedeelte van het blad. De meeste ruimte werd ingenomen door ingezonden moppen, puzzels, tekeningen en de vragenbus. Het was immers belangrijk dat Jan Soldaat zich niet verveelede.

Wacht' dat het tafeltennismateriaal is uitgeput en dat verdere verzoeken niet meer in behandeling zullen worden genomen. Dienstplichtig soldaat J. C. Vinke vraagt of iemand zijn helm, gemerkt 'Vinke', heeft gevonden, die hij verloor in de omgeving van Zeeland (N. Br.).

Ook de Nederlandse industrieën hebben de legerbron aangeboord en komen met verlokkelijke aanbiedingen. De Tjoklatfabrieken kondigen aan dat voor vijfendertig uitgeknipte merkjes tien repen gratis worden verstrekt. Puur, super melk of gesorteerd. De hoofdredactie van 'Schaakwereld' stelt exemplaren van haar blad gratis ter beschikking van dienstplichtigen. De Vereniging van

1ste JAARG.

N^o
14

DE WACHT

1 9 4 0

17

FEBRUARI

**WEEKBLAD VOOR DE GEMOBILISEERDE
WEERMACHT EN HET NEDERLANDSCHE VOLK**

MET INSTEMMING VAN DEN OPPERBEVELHEBBER VAN LAND- EN ZEE-
MACHT UITGEGEVEN DOOR DE KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE VER-
EENIGING „ONS LEGER”. — ONDER LEIDING VAN HET DAGELIJKSCH
BESTUUR DER VEREENIGING EN DEN KAPITEIN VAN DEN GENERALEN
STAF, J. D. S. PATERS; REDACTEUR-RES. KAPITEIN J. G. J. NIEUWENHUIS.
ADRES VAN DE REDACTIE: LAAN COPES VAN CATTENBURGH II, 5, GRA-
VENHAGE. — ADM. EN VERZENDING: N.V. ROTOGRAVURE MIJ, LEIDEN.

leeraren in het Boekhouden (opgericht in 1883) verleent f 5.— reductie op elke cursus. Firma 'De Pottenman' in Amsterdam waarschuwt: 'Gooi uw jampotten niet weg. Wij betalen voor potten met deksel f 2.50 per honderd.' Een tabaksfirma lanceert een nieuw merk: 'Weermacht', vijftientwintig sigaretten voor 15 cent.

Jan Soldaat heeft daar wel oren naar, want hij krijgt per dag een soldij van 17 cent. Als hij per ongeluk in de straf- of tuchtklas belandt, wordt dit automatisch verminderd tot 9 cent, waarvan 4 cent als zakgeld wordt uitgekeerd. Hij kan in de geïmproviseerde, door hem zelf knus aangeklede kantines ternauwernood een gevulde koek (5 cent), een

kop koffie (5 cent) of een pakje shag (10 cent) met vloeï (1½ cent) kopen. Toch heeft hij constant behoefte aan bijvoeding, want de officiële pot is wel overvloedig en vet, maar nauwelijks smakelijk. Volgens het 'Handboek voor den Soldaat' heeft hij recht op 0,75 kg brood, 0,35 kg rundvlees (met been), 0,05 kg vet, 1,75 kg aardappelen, 0,05 kg rijst, 0,02 kg koffie, 0,05 kg kaas, 0,02 kg boter en voorts melk, suiker en zout naar behoefte. Maar doorgaans draait het uit op erwtensoep en bruine bonen, want de legermagazijnen puilen uit van de peulvruchten, die inkopers bij tonnen tegelijk hebben ingekocht.

Ter versterking van lichaam en geest is Jan Soldaat dan ook aangewezen op de steun van de burgerij, die grotendeels loyaal tegenover het leger staat. Nadat de mobilisatie een donker feit is geworden, komt er een stroom van initiatieven los; met volle medewerking van het departement van oorlog wordt bijvoorbeeld een comité gevormd 'Voor Nederlands Mannen', waarvan generaal H. A. Kramer, oud-legercommandant van Nederlands-Indië, de leiding heeft. Het comité doet een beroep op alle vrouwen van Nederland, zowel hier als overzee, om subcomités te vormen voor het maken van mutsen over de oren sluitend, sjaals, handschoenen, wanten, kniestukken, kousen en buikbanden. De slogan is: 'Met de breipen in de hand dient men ook het vaderland.' Reeds in de eerste mobilisatiedagen is in Amsterdam onder leiding van mevrouw Fenanda-Broerse een breicomicité opgericht 'Hulp aan soldaten'. Er werd aanstonds wol aangeschaft, die na geverfd te zijn in de kleuren der uniformen, in bewerking is genomen. De eerste twee mutsen zijn aangeboden aan prins Bernhard, die ze in dank aanvaard heeft.

Een oud-milicien doet in de pers een beroep op 'ieder weldenkend mensch' om de huizen open te zetten voor militairen. 'Zet een grote W op uw raam', stelt hij voor, 'zodat de soldaat weet dat hij welkom is.' Prompt komt er een waarschuwing: 'De nieuwe wijze van weldoen moeten wij zeer bepaaldelijk ont-raden. Er zijn daaraan namelijk zoveel be-zwaren verbonden, die wij thans buiten be-schouwing laten, maar het grootste bezwaar is wel dat allerlei huizen waar onze jongens niet behoren te komen, ook een oranje strik of een oranje W gaan voeren en zo de men-schen tot zich trekken.'

En Jan Soldaat, hij ploegt voort. Hij bouwt kazematten, maakt zijn verplichte dag-

marsen van 25 km en schrijft 's avonds zijn brief naar huis. De drukkerijen van ansichtkaarten hebben niet stilgezeten en spuien onvoorstelbare hoeveelheden scabreuze en suikerzoete legerromantiek over Nederland.

Voor het grotere amusementswerk is Jan Soldaat aangewezen op de schaarse voorstellingen van O en O. Het vervoer van de artiesten verloopt moeizaam, maar toch worden tienduizenden getrakteerd op een daverende brok vaderlandse gein, dat wordt aangedragen door olijkerds als Snip en Snap (met Jacques van Tols onsterfelijke ode 'Rats, kuch en bonen') en Lou Bandy, die onder zijn strooien hoed Blonde Mientje met haar hart van prikkeldraad bezingt. Ook stelt hij de dwingende vraag wie de suiker in zijn erwtensoep heeft gedaan. Een actieve rol in de amusementssector wordt voorts gespeeld door Bob Scholten ('Heel de stad is opgetogen'), Louis Noiret ('Ik ben Kobus Kuch'), Henri Theunissen ('Je strozak is je beste kameraad') en Vara's Anton Beuving, die er een patriottisch 'Eigen erf is eigen land' tegenaan gooit. De KRO heeft een speciale radiuitzending: 'In de kantine van leger en marine', met Albert Klein jr., die zijn schlager 'Geef ze een koppie koffie, schenk ze een vriendelijk woord' lanceert.

Het laatste nummer van 'De Wacht' verschijnt op 4 mei 1940. Het opent met een lente-order van O en O en kondigt daarnaast met gepaste trots het 'Tunicum-huisjasje' aan. 'Juist nu het warmer wordt, is het prettig om u 's avonds even te ontdoen van de nauwsluitende tuniek en uw Tunicum aan te schieten, het nieuwe, luchtige militaire huisjasje met den speciaal ontworpen platten kraag. Tunicum wordt uitsluitend naar maat gemaakt, terwijl op het borstzakje uw wapen-embleem in goud of zilver geborduurd wordt. In goud of zilver. Prijs f 12.50, alles inbegrepen.'

Uiteraard zijn er ook weer de moppen. Onder de kop 'Samenwerking' deze:

Luitenant: 'Wanneer we in gevecht raken en je patronen zijn op, wat doe je dan? Jij Boersma?'

Boersma: 'Dan vraag ik aan een docie, die naast me ligt, of ik zolang zijn patronen mag leenen.'

De moppenpagina's worden door 'De Wacht' als vanouds gelanceerd onder het opwekkend hoofd 'Het leger lacht'.

Zes dagen later zal het lachen Jan Soldaat voorgoed vergaan.

Op 8 mei las ik in 'Het Nieuws van de Dag' de volgende kop:

'WILDE GERUCHTEN TE BERLIJN.

Duitsche aanvalsplannen tegengesproken.'

Nog een paar koppen:

'Het Huis van Oranje verlaat zijn post nooit.'

'Lid der Partij-Van Rappard geïnterneerd.'

'In Den Haag heerst volkomen rust.'

'Roode Duivels — Zwaluwen afgelast.'

'Spion in een dancing?'

(het is louter toeval dat ik deze krant heb be-waard)

KRANTENKOPPEN EN RIJME-LARIJ

Clinge Doorenbos schreef 'Geen Verlof', een gedicht waar ik destijds niet uitkwam. Hier enige regels citaat:

*Zóóveel duizend moeders, meisjes,
Vrouwen, kinderen incluis,
Kregen 't onverwacht berichtje:
Ingetrokken! niet naar huis!
Zij berusten, want zij weten:
't Groote Lándsbelang gaat vóór.*

*Onze Wéermacht, die weer mácht heeft,
Onze Wéermacht heeft weer wácht,
Onze Weermacht krijgt steeds méér wacht,
Heeft de Wéermacht in haar macht.
Pas als álles weer gewóón is,
En de Wéermacht niet meer wácht,
Krijgt de vrouw den dank der Wéermacht,
En, méér dan de Wéermacht, mácht.*

(Fragment uit *Het stond in de sterren*, verteld door Eddy Christiani en opgetekend door Herman Pieter de Boer).

DE BURGERBEVOLKING
IN DE MOBILISATIETIJD

OP NEERLANDS DIERB' RE GROND

DICK HENDRIKSE

N.Y. Polygoon

Toen op maandagmiddag 28 augustus de nieuwsberichten van één uur abrupt werden onderbroken voor een extra-bericht, was er even die korte schok geweest. In aansluiting op de voormobilisatie gelastte de regering de onmiddellijke mobilisatie van leger en vloot. Een steentje in de rimpelloze plas achter Grebbe- en Waterlinie dat aanvankelijk nauwelijks zichtbare kringen vormde. De treinenloop liep even in de war, hier en daar kwamen forensen te laat op kantoor en kregen een uitbrander. Op de boerderij nam moeder het melkenswerk over van de jonge daggelder die het grijsgroen aantrok en met een jampotje boerenboter in zijn koffer naar zijn garnizoen vertrok.

Onder de brug over de Prinsengracht in de Amsterdamse Leidsestraat kwam najaar 1939 een nieuw type schuilkelder gereed.

Het waren kleine kringen in het water, die het dagelijks leven nauwelijks zichtbaar beroerden. In de huiskamer achter een kruidenierswinkel onder de rook van Amsterdam schreef de vijftienjarige Johan van Milligen in zijn dagboek: 'Vader zegt dat ik van school moet als hij wordt opgeroepen voor dienst. Anders is er niemand om de boodschappen rond te brengen. Maar ik wil geen kruidenier worden. Ik wou dat ze die Hitler kapotschoten.' Maar toen vader, moeder en zoon van Milligen in oktober het eerste

distributieveel volplakten met suikerbonnen, zag de toekomst er al weer stukken rooskleuriger uit. Generaal Reijnders had vader van Milligen niet nodig, de kortstondige hamsterwoede had de kassa twee weken levenslustig doen rinkelen en nu wist vader het wel zeker: de mof was als de dood voor de Waterlinie, daar kwamen ze nooit door. Achter de donkere oorlogswolken, die voor het eerst sinds honderd jaar onze richting waren uitgedreven, scheen blijmoedig de neutraliteitszon. Een verslaggever die de gemobiliseerde landgenoten in de grenstellingen opzocht, kwam niet verder dan deze lyrische ontboezeming: 'Over het rijpe koren schroeit de zon, over de zwarte aarde straalt

zij, over mensen en dingen is volop licht. In het licht dansen de vlinders. Over de bloemen gonzen de bijen. Zoo schoon is de aarde, zoo goed is de wereld, zoo rijk zijn de velden, zoo blauw is de hemel!

Slechts een enkeling zag in de fluwelen rimpels op het water voorboden van de echte golfslag. Een Amstelveense predikant, die de machthebbers in het buurland een verderfelijke pestilentie noemde. De Amsterdamse leraar Cornelis Taselaar, die de helft van zijn letterkundelessen gebruikte om zijn h.b.s.-scholieren duidelijk te maken wat de werkelijke bedoelingen van de nazi's waren. De Zaanse socialist Verbeek' die gelaten de plagerijen van zijn collega's over zich heen

polders van onze onneembare Waterlinie? 'Moeder, als de wind hier opsteekt, staan we op wacht te verrekken van de kou,' schreef soldaat Koos Jonker naar huis en moeder Jonker sloeg tezamen met duizenden andere Nederlandse moeders, zusters en verloofden aan het breien. De grijsgroene bivakmuts werd een nieuw onderdeel van onze nationale klederdracht en op menig veldpostadres arriveerde een stel warme klompen. Voor de lezer van nu is het een bijna angstige gewaardwording de krantenleggers uit die dagen door te bladeren. In het gebied van de Grebbelinie moesten vijfenzestig gezinnen binnen enkele dagen hun boerderijen verlaten. Het water nam bezit van hun akkers en weilanden, maar

middag hun 'Volk en Vaderland' probeerden te slijten en de boekhandels deden beste zaken met 'vliegtuigherkenningsboekjes', waarin de silhouetten van militaire vliegtuigen stonden afgebeeld. De commandant van een luchtdoelbatterij in de buurt van Schiphol schafte er op eigen kosten een tiental aan, nadat zijn manschappen tot driemaal toe vals alarm hadden geslagen. 'We weten nu wel dat die dingen een daverend geluid maken, maar laten de soldaten liever wachten tot er werkelijk wat te raken valt,' schreef een Telegraaflezer aan zijn krant. Hij was enkele nachten achtereen uit zijn slaap gewekt door de nerveuze salvo's van zo'n waakzame luchtdoelbatterij. De ingezonden-stukken-

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

N.V. Polygoon

Linksboven: in Rotterdam bouwde men ter beveiliging van de burgerbevolking zogenaamde schuilloopgraven, die overdekt werden met platen schokbeton.

Midden boven: koningin Wilhelmina tijdens de inspectie van een der Amsterdamse schuilgelegenheden, die in verband met de bodemgesteldheid bovengronds lagen.

Boven: in Den Haag en in vele andere steden zorgde de Luchtbeschermingsdienst voor de distributie van gasmaskers en voor de instructie aan de bevolking.

Links: om het verkeer bij eventuele verduisteringsoefeningen zo veel mogelijk stagnatie te besparen, begon men in oktober 1939 te Rotterdam de lantaarnpalen en trottoirbanden wit te schilderen.

liet gaan toen op 31 augustus de partijgebouwen van de S.D.A.P. voor het eerst de vlag uitstaken voor Wilhelmina's verjaardag. Maar verder hernam het leven verbijsterend eenvoudig zijn gewone loop. Na de eerste schrik om de overrompeling van Polen las men toch wel met een superieure glimlach over die arme Poolse ruiters, die te paard en met de blanke sabel losgestormd waren op de Duitse tanks. En maar weinigen van de burgers konden een soortgelijk anachronisme ontdekken in ons eigen regiment wielrijders of een compagnie zware mitrailleurs, die de wapens op bolderende handkarretjes achter zich aan trok. Iedere tank zou immers onmiddellijk wegzakken in de geïmundeerde

het miniatuurdrama bleef als het ware in de familie. Men vond onderdak bij verwanten en probeerde vanuit het nieuwe adres zo goed mogelijk van de schaderegeling te profiteren. Op de in elkaar getuimelde grens tussen Duitsland en Polen werden de eerste groepen joden bijeengedreven. De kranten meldten laconiek hoeveel dagen en nachten deze mensen al zonder beschutting in de sneeuw bivakkeerden.

Met de kersverse distributiestamkaart op zak besloot Nederland zich op te stellen langs de lijnen van het slagveld van de oorlogvoerenden. En dan maar afwachten wie er wint. Er werd hier en daar wat feller geschimpt op nationaal-socialisten die op zaterdag-

schrijver kon op algemene instemming rekenen. Waarom zou je een oorlog uitlokken die na een paar maanden al volkomen overbodig bleek? De particuliere autobezitters hadden zeven weken op zondag hun auto voor de deur moeten laten staan, maar het rijverbod was voltooid verleden tijd en de blokhoofden van de luchtbeschermingsdienst kregen zo hier en daar verholten te horen dat zij toch wel voorbarige uitslovers waren geweest. De jeugd vrijde er stevig op los in de her en der neergeplante schuilplaatsen van beton, hout en aarde en het vertrouwen in onze luchtmacht was minstens even groot als in de Waterlinie.

Uit de officiersmess bij Schiphol had KLM-

monteur Herman ten Hoope een Duits boek geleend. 'Der rote Kampfflieger' door Manfred Freiherr von Richthofen, topscorer uit de Eerste Wereldoorlog. En 's avonds vertelde hij de zoons van zijn hospita hoe zo'n luchtgevecht er wel uit zou zien. Net als destijds de Duitse zouden nu ook de Nederlandse Fokkers geen krimp geven. Ze stonden dag en nacht startklaar, getooid met grote oranje driehoeken op romp en vleugels sinds de Duitse gezant onze regering namens veldmaarschalk Goering had laten weten dat de Nederlandse rood-wit-blauwe kokarde gemakkelijk voor het Engelse of Franse herkenningsteken kon worden aangezien. Men vond dat een plauibele verklaring voor de brutale Duitse aanval op een patrouillerend Nederlands marinevliegtuig, dat tot daling op zee werd gedwongen. Vooral toen de Duitsers gul aanboden het verloren gegane vliegtuig te vervangen door een nieuw, begreep men dat de nazaten van 'Der rote Kampfflieger' volkomen te goeder trouw waren geweest. Dat er op onbereikbaar grote hoogte een steeds drukker komen en gaan van onbekende buitenlandse vliegtuigen ontstond, kon niemand ernstig verontrusten. Het konden Duitsers zijn of Engelsen, maar wat niet weet, wat niet deert.

En men wilde bijzonder weinig weten. Bijvoorbeeld niet dat moeder Hartogs op Amsterdams Kattenburg haar erwtenbon had laten verlopen, omdat zij toch al niet wist hoe zij die week rond moest komen. Voor haar en vele tienduizenden waren de crisisjaren met de mobilisatie niet voorbij. Astmatische Harm Hartogs bleef werkloos, samen met zo'n dikke tweehonderdduizend anderen, en de steunuitkering sukkelde ver achter de snel stijgende prijzen van kruidenier, bakker en melkboer aan. Voor haar waren *Blitzkrieg*, neutraliteit, exportmoeilijkheden verre, vage klanken, die elke zondagmorgen overschreeuwd werden door de stramme soldatenliederen van het Duitse *Wunschkonzert* waarop de overbuurman afstemde. Ja, ook de burgerij was oprecht bereid neutraal te blijven, zolang men ons niet rechtstreeks lastig viel. Wie dat wel deed kon op een vinnige uithaal van de Nederlandse leeuw rekenen. Zoals de bemanning van een middelzware Britse bommenwerper, die op 28 maart 1940 uit de wolken boven Rotterdam dook en de mobilisatievrede enkele minuten wreed verstoortte. Er ontstond een geanimeerde opwindning onder het publiek toen de regeringspersdienst liet mededelen dat de Brit boven Pernis door een Nederlands jachtvliegtuig vleugellam geschoten was en een noodlanding had moeten maken. De meesten ondergingen het als een bevrijdende 1-0 overwinning in een scherpe voetbalinterland en slechts weinigen stonden lang stil bij het roerloze lichaam van de jonge onderofficier uit Wales, die in paniek te vroeg uit het vliegtuig was gesprongen. De andere vier leefden immers nog en konden veilig hun oorlog uildienen in Nederlandse internering.

'Onze jongens' verveelden zich intussen en begonnen langzamerhand vanuit hun onderkomens, loopgraven, stellingen en pill-boxen te lanterfantten. Er gebeurde immers toch nooit wat... In de 'Dorpsstemmen' schreven

MARGARINE

HAMSTER VERBOD

De Minister van Economische Zaken heeft 28 Augustus 1939 een beschikking genomen krachtens de Wet van 24 Juni 1939, Staatsblad 634, waarbij maatregelen worden genomen om het hamstere van levensmiddelen tegen te gaan.

Op grond van deze beschikking is het voorloopig aan ieder verboden van de genoemde artikelen in één week zich meer te verschaffen dan hij gewoon is te verbruiken.

Teneinde zekerheid te verkrijgen dat dit verbod wordt nageleefd is aan alle leveranciers van de genoemde artikelen de verplichting opgelegd, bij iedere aflevering een afleveringsbewijs in 2 vout uit te schrijven, waarvan één exemplaar met de goederen aan de klant wordt afgeleverd.

Strafbepaling:

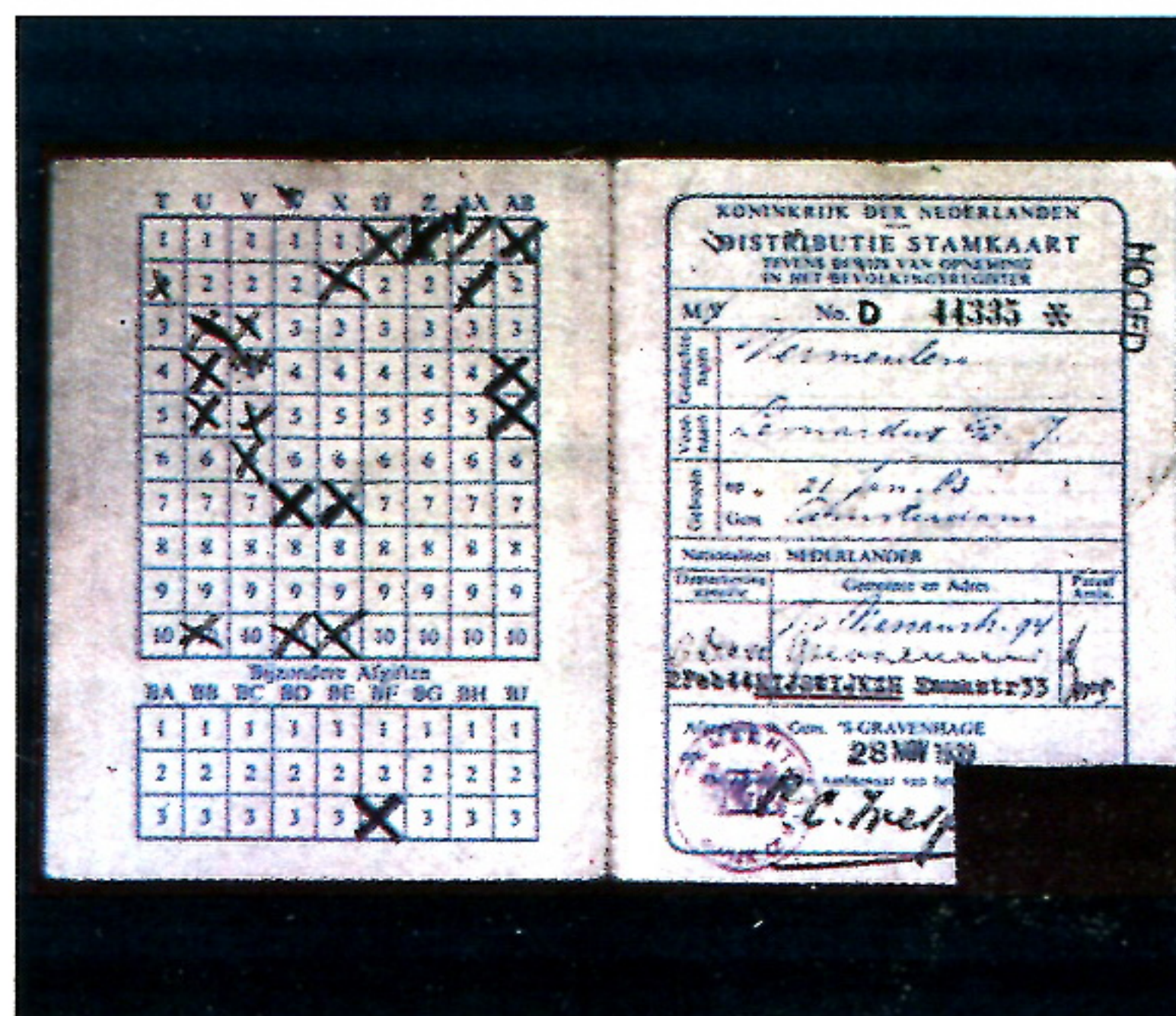
De aandacht wordt er op gevestigd, dat overtreding van het hamsterverbod gestraft kan worden met een gevangenisstraf van 4 jaren, of een geldboete van f 10.000.-, terwijl bovendien de gehamsterde artikelen in beslag genomen zullen worden.

Een ieder is dus thans gewaarschuwd. Het zich aanschaffen van de genoemde artikelen in hoeveelheden, die het normale verbruik in een week te boven gaan, is strafbaar, terwijl zoowel de winkelier als de klant strafbaar is, indien niet bij iedere hoeveelheid, die in de winkel afgehaald wordt, of bij den klant thuis wordt bezorgd, een afleveringsbewijs aanwezig is.

Boven: vrijwel onmiddellijk na de algehele mobilisatie werd een hamsterverbod van kracht om te verhinderen dat vooral de levensmiddelen schaars zouden worden. Ondanks de zware sancties werd dit verbod nogal eens overtreden.

Rechts: neutraliteit hield officieel in dat we beide strijdende partijen gelijkelijk behandelden. De Nederlandse luchtdoelartillerie haalde gedurende de mobilisatietijd zowel Duitse als Engelse vliegtuigen neer.

Onder: behalve het hamsterverbod was ook de distributie van levensmiddelen een van de instrumenten die de overheid hanteerde om de voedselvoorziening in ons land zo goed mogelijk te laten verlopen. Een distributiestamkaart uit 1939.

de redactoren-hoofdonderwijzers zich de vingers blauw over de dreigende spanningen tussen plaatselijke vrijgezellen en militairen op vrijersvoeten. 'Het uniform trekt, zegt men en dat mag waar zijn. Maar wij zeggen tegen te gemakkelijke ouders: het uniform bedekt niet minder'. 'Weet ge wel met wie uw dochter omgang heeft? Kent ge zijn komaf, zijn bedoelingen?' waarschuwde een vroege fatsoensrakker in het Rhenense. 'Soldatengriet' werd een steeds meer gebruikte aanwinst van onze scheldwoordenschat.

Op de avond van de negende mei 1940 kregen Bram den Dulk en zijn vrouw Emma een slaande ruzie, die hun woning in de Haagse vruchtenbuurt deed trillen van de

Mijnheer de Redacteur. Gedurende de mobilisatie 1914—1918 ben ik ook in dienst geweest. Er is toen aan vele soldaten een militaire liederenbundel uitgereikt, waarin een aantal liedjes waren opgenomen, welke door de militairen veel en graag werden gezongen. Thans, nu weer velen gemobiliseerd zijn, valt het op dat er weinig wordt gezongen. Zou het daarom geen aanbeveling verdienen nu weer een dergelijk liederenboekje uit te geven? Het zal de jongens veel afleiding bezorgen en tevens zal worden bereikt dat veel minder z.g. straatliederen worden gezongen.

Wijk bij Duurstede Een gemobiliseerde

knallende deuren. Zij wilde de volgende dag naar het jaarlijkse concours voor koetswerken in Scheveningen, want Huib, de verloofde van hun Miepje, zou deelnemen in de afdeling 'voor motorisch voortbewogen legervoertuigen'. Maar hij had wel wat beters te doen en kon geen vrije dag nemen. Huib en Miepje brachten geen brood op de plank, daar stond hij, Bram, alleen voor. En als het nu nog hun eigen Arie was, maar die lag in Den Oever. Hij miste hem genoeg...

De volgende ochtend was alles voorbij. Om drie uur, lang voordat het bloemenvliegtuig van de *Deutsche Lufthansa* op Eelde zou landen, kwam er een eind aan de mobilisatie en was de oorlog begonnen.

EEN GEWONE DONDERDAG

DRS. R. L. SCHUURSMA

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

o l z
a h k
afd. Landmacht.
sectie rom. 1 b.
no. 35 b.

van de grens komen zeer verontrustende berichten binnen.
weest dus zeer op uw hoede.

aan :
c.v.

9 - 5 - '40

de o.l.z. typ.dr.
20.45 uur.

Het ochtendblad van 9 mei 1940 vermeldt als weerbericht: 'Tijdelijk zonnig, droog weer, iets warmer dan gisteren, zwakke tot matige noordelijke tot oostelijke wind.' Op de achterkant van het 'Algemeen Handelsblad' staat de gebruikelijke fotopagina: een nieuwe locomotief voor de Franse spoorwegen, het huwelijk van een busconductrice en onder de kop 'Eventjes lachen' iemand die in de Londense dierentuin een das probeert te kieken En ook: mr. dr. A. A. van Rhijn, de dag tevoren tot minister van landbouw en visserij benoemd, geknipt voor het departement van economische zaken; een tentoonstelling van Belgische kunst in het Rijksmuseum, die 's avonds geopend zal worden Het avondblad vertoont geen ander beeld. Een onopvallend berichtje op pagina 15: de kapitein-ter-zee K. W. F. M. Doorman wordt bevorderd tot schout-bij-nacht.

De dag verloopt zoals gewoonlijk; men werkt, drinkt koffie en geniet van het mooie weer. Militairen staan op wacht, maar dat doen ze al zo lang. Het heeft niets te betreffen, niets bijzonders althans. Tot de weinigen die meer weten, al is het ook niet met zekerheid, behoren de ministers. Maar aan het begin van de dag heeft ook bij hen de spanning bepaald niet een hoogtepunt bereikt. Integendeel. Er is zelfs weer toestemming verleend voor militaire verloven in bepaalde, dringende gevallen. Het bericht daarvan bereikt de commandanten van het leger in de loop van de dag. Het maakt hen niet waakzamer.

In de Tweede Kamer verdedigt professor Gerbrandy, minister van justitie, 's middags een wetsontwerp met betrekking tot misdrijven tegen de veiligheid van de staat. De NSB-afgevaardigde De Marchant et d'An-

Links: majoor G. J. Sas, Nederlands militair attaché in Berlijn. Boven: de algemene telexwaarschuwing van het hoofdkwartier, die een deel van de eenheden niet bereikte.

sembourg gaat hevig tekeer naar aanleiding van de afwezigheid van zijn fractiegenoot Rost van Tonningen, die kort tevoren met twintig anderen voor alle zekerheid was geïnterneerd. De kamerleden zijn het in meerderheid met de minister eens dat de ervaringen bij de Duitse inval in Noorwegen aanleiding geven tot zwaardere straffen voor landverraders. Maar evenals hij prefereert een aantal afgevaardigden gevangenisstraf in een overzees gebied boven de doodstraf. De volgende middag zal Gerbrandy antwoorden. Intussen maakt minister Bolkestein zich klaar om naar Amsterdam te gaan, waar hij de Belgische tentoonstelling zal openen. Er zijn dan al zekere aanwijzingen dat er iets op handen is. Minister Dijkhoorn van oorlog raadt zijn collega af uit Den Haag te vertrekken, maar Van Kleffens meent dat uitstel van de opening een verkeerde indruk zal maken. Bolkestein gaat, vergezeld van minister Albarda.

De avond valt. In Berlijn dineren Hans Oster, kolonel bij de Duitse militaire inlichtingendienst, en zijn vriend majoor G. J. Sas, Nederlands militair attaché in Berlijn. Na het eten gaat Oster naar het *Oberkommando der Wehrmacht*. Sas wacht buiten. Twintig minuten later komt Oster terug met de bevestiging van wat hij eerder in de avond al vrijwel zeker wist: morgenochtend begint de aanval in het Westen, uitstel is nu niet meer mogelijk. Om tijdverlies te vermijden telefoneert Sas naar Den Haag, vrijwel zonder codewoorden te gebruiken. Iedere minuut is

nu winst. Ongeveer 21.15 uur krijgt minister Dijkhoorn de boodschap telefonisch door van zijn departement. Een half uur tevoren had het algemeen hoofdkwartier naar een deel van de strijdkrachten al een algemene telex-waarschuwing laten uitgaan: 'Van de grens komen zeer verontrustende berichten binnen. Weest dus zeer op uw hoede.' De detachementen bij de Moerdijkbruggen krijgen deze waarschuwing niet, ook andere onderdelen binnen de Vesting Holland niet. Op het bericht van Sas wordt ook generaal Winkelman gewaarschuwd. In het hoofdkwartier blijkt hem dat admiraal Furstner, bevelhebber der zeestrijdkrachten, die dag al de nodige maatregelen heeft genomen. Ook de commandant van het veldleger heeft het nodige gedaan, vooral na ontvangst van de telex-waarschuwing. Dijkhoorn laat weten dat de vernielingen die ten oosten van Maas en IJssel zijn voorbereid, uitgevoerd moeten worden. De bruggen over de waterwegen laat men heel, in de verwachting dat er na het eerste moment van een inval nog tijd zal zijn om de lont in het kruit te steken. Men verzuimt de order van Dijkhoorn naar Zuid-Limburg door te geven. Overal elders in het aangewezen gebied klinken vanaf middernacht de ontploffingen.

Om ongeveer 23.30 uur gaat Dijkhoorn naar het huis van Van Kleffens om daar samen met enkele andere heren de berichten af te wachten. Om 24.00 uur, na afloop van het diner in het Amstelhotel, opent Bolkestein de tentoonstelling in het Rijksmuseum. Op dat moment zijn de eerste vijandelijke groepen ons land al binnengeslopen om een aantal bruggen tijdig in handen te krijgen. 9 mei gaat over in 10 mei, vrede gaat over in oorlog.